

XVIII. asrın ilk yarısında

İSTANBUL'UN NÜFUS MES'ELESİNE DÂİR BÂZİ VESİKALAR

M. Münir Aktepe

Fâtih Sultan Mehmed tarafından 1453 senesinde İstanbul'un fethini müteakib, bir çok bölgelerden, bilhassa Anadolu'nun muhtelif mahallerinden, bu şehre müslüman türkler vesâir cemaâtlar getirilerek zaman zaman yerleştirilmişlerdi. Meselâ Kırım'dan, Karadeniz sahillerinden, Çarşamba, Tokad ve Sivas havâlisinden, Konya'dan, Aksaray ve Karaman'dan, Tire ile Aydın civârından, Üsküb ve Belgrad'dan naklolunan kimselerin, geldikleri şehirlere nisbetle, İstanbul'da birer de mahalle kurduklarını görüyoruz. XV. asrın ikinci yarısı ile XVI. asrın ilk yarısında Osmanlı hükümdarları ve devlet ricâli, İstanbul'u imar ve nüfusunu artırmak için, hakikâten büyük gayretler sarfetmişlerdi. Bu gayretlerin, daha ziyâde Kunuñ Sultan Süleyman tarafından şehre bol miktarda su getirtilmesini müteakib pek müsmir bir netice verdiği de şüphesizdir¹. Kanunî devrini tâkib eden seneler zarfında ve bilhassa XVII. asırda ise, Anadolu ve Rumeli tarafında vuku' bulan muharebeler, Celâli isyanları gibi dahilî hâdiseler, memleketin ekseri yerlerinde huzursuzluk tevlid ettiğinden İstanbul'a olan nüfus akını günden güne artmaya başlamıştı. Evvelce devletin emirle icrasına çalıştığı bu göç hareketi, şimdi kendiliğinden oluyordu; fakat bir zaman sonra, bu muhâceret işi öyle bir hâl almıştı ki, ehemmiyetle üzerinde durulması lâzım geldi. Bir kısım me' hazlarda ve bâzı arşiv vesâikinde tesadüf ettiğimiz vechile, bilhassa XVIII. asırda, İstanbul'a olan göçlerin durdurulması ve hattâ vakit vakit şehrin tahliyesi mes'elesine büyük bir önem verildiği görüldü.

¹ Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul, Matbaa-i âmire, 1278, V, s. 107.

İşte bu yazımızda tebarüz ettirmek istediğimiz hususlar da, XVIII. asrın ilk yarısında İstanbul'a yapılan muhâceretin esbabını kısaca gözden geçirmek ve bu suretle, Osmanlı padişahlarının devlet merkezine yeni göç olmaması ve zaman zaman İstanbul'un tahliyesi hakkında yazdıkları fermanlardan bazı nümüneleri neşretmektir.

XVIII. asır başında İstanbul'a olan göçlerin sebepleri ve bu göçlerin durdurulması için verilen emirler:

Osmanlı devleti, 26 ocak 1699 da Karlofça'da Venedik, Avusturya ve Lehistan; 10 temmuz 1700 tarihinde İstanbul'da Rusya murahhasları ile imzalamış olduğu barış andlaşmasını müteakib, Tamışvar müstesna bütün Macaristan ve Transilvanya, Mora ve Dalmaçya sahilleri, Kamanıçe, Podolya, Ukrayna ve Azak gibi bir-çok yerleri düşmanlarına terk etmek zorunda kalmıştı. Bu sebeple Devlet-i aliyye'nin siyasetinde, mezkûr tarihten sonra büyük bir tebeddülün vuku' bulduğunu, daha doğrusu yeni ülkeler fethetme prensibi yerine, mevcudu muhafaza veya kaybedilenleri telâfi siyasetinin yer aldığını söyleyebiliriz; hattâ Karlofça muâhedesini müteakib, sadâret mevkiinde bulunan Amca-zâde Hüseyin Paşa, bilhassa, bir müddet için hiç bir devlet ile harbe girmemeyi ve ancak Devlet-i aliyye'nin iç işlerini tanzim ve ıslah hususlarını ele almayı prensip olarak kabûl etmişti. Nitekim, bir kısım vergilerin kaldırılması, eyâletlerdeki idarî işlerin tanzimi, ziraat, sanayi ve ticaret hayatının yeniden düzenlenmesi gibi mes'eleler üzerinde durmuş ve az-çok müsbet neticeler de almıştı. Fakat bazı şahsî sebepler dolayısıyla, Amca-zâde'nin sadâretten çekilmesi ve bir müddet sonra da Sultan II. Mustafa'nın hal'i ile şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin katlini intaç eden hâdiselerin zuhuru, devletin iç nizamının dahi ciddi şekilde bozuk olduğunu gösterdi. Bilhassa 1703 senesinde husule gelen Edirne vak'ası, maddeten yorgun olan imparatorluğu, mânen de çok sarsmıştı. Saltanat makamına yeni geçirilen Sultan III. Ahmed ise, bu durum karşısında, sık sık değiştirmiş olduğu veziriazamları vesâir devlet ricâli ile imparatorluğun işlerini ıslaha, daha doğrusu evvelâ malî mes'elelere bir veche vermeye çalıştı ve bu meyanda da, vergi ile maaş işleri

üzerinde durarak, seferler dolayısıyla boş kalan hazineyi doldurmaya uğraştı. III. Ahmed her işin para ile hâllolunacağını gayet iyi biliyordu. Onun için kısa zamanda bir hayli para topladı. Diğer taraftan, Rusya'ya karşı siyasi bakımdan, bir muzafferiyet dahi temin etmişti. Prut seferi ve bunu tâkiben venedikliler üzerine açılan Mora seferi, Osmanlı devletinin haşmet ve azameti ile birlikte kaybettiği toprakların kısmen telâfisini sağlamış, 1718 de imza edilen Pasarofça muâhedesini ile de, Devlet-i aliyye'nin Balkanlar'daki hudud vaziyeti, Karlofça'ya nazaran daha iyi bir durum almıştı. Fakat bu mücadeleler ve dolayısıyla vuku'a gelen muhaceretler, bir kısım halkı çok mağdur etti. Çünkü ikinci Viyana muhasarasından Pasarofça sulhuna kadar geçen, takriben 35 senelik devre esnasındaki muharebelerin çoğu, düşman topraklarında değil, bizzat kendi hudutlarımız dahilinde oluyordu. Bu bakımdan bir taraftan düşmanın zulmü, diğer taraftan yenicîlerin tahribatı, vergi memurlarının tazyiki, halkı büyük perişanlığa sürükledi. Maamafih bu hâl, bizzat devrin padişahlarının dahi malûmu idi. Meselâ II. Mustafa, Karlofça muâhedesinin, akdini müteakib, bilûmum «Tekâlif-i seferiyye»yi lâğv ve reâyanın geri kalan borçlarını afvetmek mecburiyetinde kalmış; Belgrad ve Tamışvar eyâletlerinde sâkin bulunanlardan ise, 1700 senesi cizyelerini tahsil ettirmemişti². Daha sonra tahta geçen III. Ahmed de, bütün gayretlerine rağmen, Balkanlar'daki fakr u zarureti önleyemedi. Bilhassa Venedik ve Avusturya harpleri esnasında Rumeli'nin durumu, Madame Montague'nün mektuplarında açık şekilde tebarüz ettirilmiştir³.

Sultan III. Ahmed, reâyanın ahvalini düzene koymaktan ziyade, vergilerin muntazam şekilde tahsili suretiyle, hazineyi doldurmaya çalıştığından, devrinde bir-çok kimseler, asâyişin daha müemmen olduğunu ve iş sahalarının çok daha kolayca elde edilebileceğini tahmin ettikleri büyük şehirlere doğru akına başlamışlardı. Bunlar ziraat sahadaki çalışmalarını, el san'atları sahasına ve ticarete intikal ettirmek istiyorlardı. Lâkin bu keyfiyet zirâi sahada elde edilen mahsulâtın azalmasına ve devletin ziraat mahsulâtından aldığı verginin günden güne düşmesine sebep olduğu gibi, diğer taraftan büyük şehirlerdeki nüfusun, gıda bakımından

² Reşid Mehmed, *Tarih*, İstanbul 1262, II, s. 481, vd.

³ Ahmed Refik, *Şark Mektupları*, İstanbul 1933.

sıkıntı çekmesini ve bu şehirlerde husule gelen kalabalığın yaratığı işsizlik yüzünden de zaman zaman anarşiyi mücib oluyordu.

İİ. Ahmed devrinde, re'ayanın bazı vergi mes'elelerinden dolayı topraklarını ve köylerini terk ederek şehirlere hücumu mes'elesi, sâdece Rumeli tarafına âit bir hâdise olmayıp, Anadolu cihetini de aynı şekilde alâkadar ediyordu. XVIII. asrın başlarında, Anadolu'da henüz İran harplerinin zuhur etmemiş olmasına rağmen, padişahın, bu yüzden yerlerini terk ile bilhassa İstanbul'a gelmek isteyenler hakkında, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif vilâyetlerine gönderdiği Eylül 1721 tarihli ferman suretlerinden biri, aynen şöyledir:

"Üsküdar'dan Trabzon'a varınca Karadeniz sevâhilinde ve yemîninde vâki' vüzerây-ı izâm ve beylerbeyilere ve sancak beylerine ve kadılara ve havass ve evkaf ve ziâmet ve timar voyvodalarına ve iskele emînlerine ve âyan-ı vilâyet ve iş-erlerine hüküm ki

Memâlik-i vesi' atü'l-mesâlik-i [padişâhânemdem] Anadolu yakasında olan havass ve evkaf ve ziâmet ve timar dahilinde olan kasabat ve kura'da emlak ve araziye mutasarrif müslim ve zimmi re'aya tâifesinden bazıları mücerred üzerlerine edâsı lâzım gelen rûsum-ı raiyyet ve emr-i şerifimle vâki' tekâlifden tahlis-i girîban eylemek sevâsile bâis-i ümrân-ı diyâr-ı büldân olan ziraati ve hîrâseti terk ve kadim yerlerinden ve yurdlarından kalkup İstanbul'a gelüp tavattun ve âhur kâr u kesbe işigal etmelerile havass ve evkaf ve ziâmet ve timar mahsulâtına zarar ve noksan teretüb eylediğinden maadâ mahâllerinde evâmîr-i şerifem ile vâki' olan tekâlifden hisselerine isâbet eden teklifat dahi yerlerinde bakiyye kalan re'aya üzerlerine zamm ve tahmil ve anlar dahi kendü hisselerine düşen tekâlifî edâda aoz ve suubete mübtelâ iken terk-i evtân eden re'yanın tekâlifî dahi üzerlerine zamm ve ilâve olunmağla hallerine külliyyet ile za'af ve vehn târi ve ekseri düyûn-ı kesire müstağrak olmağla anlar dahi perakende ve perişan olmağla kasd ve azîmetleri sebeble ahvâl-i raiyyet âraz-ı perişânî ve inhilâl-i nizâm-ı umûr-ı memleket karîn-i teşevvûş ve ihtilâl ve nice kura' ve büldan raiyyet ve ümeradan hâfi olmağla kura' ve bilâdin kemâfi'l-evvel imârinı ve sair yerlerinde bakiyye kalan re'aya ve ber'yanın dahi usret ve su'ubetden himâyet ve siyânet ve refâhiyyeti içün bu makule evtân-ı kadîmelerinden kalkup diyâr-ı âhire göç ve firâr edenlerin buldukları mahallerden gerü me'vây-ı kadîmelerine ircâ' ve iskânlarında takayyüd ve ihtimam olunmak içün bundan akdem tenbih ve te'kidî müştemil mufassal ve megrûh evâmîr-i şerifem isdar ve irsâl olunmuş iken hilâf ol makule dâr ü diyâr-larından kalkup göç eden re'yanın men' ve zecrlerinde ve evtân-ı kadîmlerine ircâlarında te'âmî ve tegâfîl ve tekâsül ve tesâmühünüzden nâşi rûz be-rûz ol makule re'aya tâifesine göç ile Asitâne-i saâdetim tarafına gelmekten hâli olmaları bâlâda tafsil olunan mahzurâtdan maadâ mahrûs-i İstanbul'un her tarafı ol makule göçüp gelen re'aya tâifesinden ecnâs-ı muhtelifenin kesret ve zihâmından ule-mâ ve sulehâ ve sair ahâli ve fukaranın adem-i rahatına ve kaht u galâya ve sereke ve harîk misillü nice mefâsid ve mekkâre vuku'una bâis ve bâdi olmalarıle

siz ki temşiyet ve icrây-ı emr-i şerifde ihmal ve tekâsülünüz hakkınızda ikabı muktezi olmuşken bu def'a mekârim-i tab'-ı re'fet-perver-i pâdişâhânem muktezâ-sınca muâhezenizden safı u i'râz ve tekrar size tenbih ve ikaz içün işbu emr-i şerifim dahi isdar ile irsâl olunmuşdur İmdi vusûlünde birer suretin muhâkemât sicillâtına sobt ve mazmûn-ı münffinî cümleye ilân ve işaat ve fi-maba'd ol makule vatan-ı me'lûfesinden kat'-ı alâka edüp İstanbul'da tavattun eylemek kasdiyle gelenler her kim olur ise olsun her hanginizin taht-ı hükümet ve kazanzı gelürler ise min-ba'd mürûr ve ubûrlarına kat'â müsafade ve ruhsat gösterilmeyüp men'-i külli ile men' ve zecr ve gerü evtân-ı kadîmelerine iâde ve ircâlarında ihtimâm ve dikkat ve hilâfından begayet hazer ve mücânebet eylesünüz Bu husus imâr-ı memleket ve dârü's-saltanat-ı aliyyem olan mahrûsa-i İstanbul'un ecnâs-ı muhtelifeden siyâneti içün teğebbüs olunan emr-i lâzîmü'l-ihtimâmdan olmağla bu bâbda şeref-efzây-ı sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ıhtisâlimin mazmûn-ı itaât-makrûnu icrâsında ilâ-mâşaallah bezi-ı iktidâr ve sa'y-i bi-şumâr eyleyüp biraz vakit mürûrundan sonra tesâmüh ve te'âmî olunmağla her hanginizin taht-ı kasabâtında vâki' memerr ü ma'berlerden ol makule göç ile bu cânibe gelür olur ise bu tarafa dahi Üsküdar ve sair kura' ve civârda olan rehğuzarlar zabt ve muhâfaza olunmuşdur gelenler ahz ve ne mahalden mürûr eylediği istifsâr olunup her hanginizin taht-ı kazâsından mürûr ettikleri haber alınırca bir vechile özür ve cevâbınız isgâ olunmayup ukubet-i şedideye giriftâr olacağınız emr-i muhakkakdır Ana göre bu emr-i mühimme basiret ve intibah üzere hareket ve ol makuleler göç ile geldikde mürûrdan men' ve zecr ve gerü yerlerine ircâ' ve taht-ı kazâsından çıkıncaya dek yanlarına âdemler koşup vilâyetleri tarafına doğru tesyir ve bundan sonra ol makulelerden bir ferdin berü tarafa mürûr etmesinden gayetü'l-gaye hazer ve tehâşi eyliyesiz deyü buyurulmuşdur. Fi evâst-ı zilka'de, sene 1133⁴.

Balkanlar'da vuku' bulan seferleri, takriben 1722 senesi ortalarında, Anadolu'da İran ile başlayan muhârebelerin takib etmesi keyfiyeti ise, Devlet-i aliyye dahilinde, bahis mevzuu göç mes'elesinin ehemmiyetle üzerinde durulmasını intaç etmiştir. Çünkü, Avrupa kısmında kaybettiğimiz bazı toprakların Anadolu tarafından telâfisi ve kolayca netice alınacağı ümidiyle, evvelâ Şah Hüseyin ve Tahmasb'a karşı girişilen mücadeleler, hiç de beklenilmeyen bir netice vermiş ve bilâhire Rusya'nın bu mes'eleye müdahalesi ve

⁴ Mühimme Defteri, nr. 130, s. 184, Başvekâlet Arşiv Umum Mdr. Bu vesikanın suretleri Anadolu, Sivas, Karaman vilâyetlerine; Ankara, Hüdâvendigâr sancakları mutasarrıflarına; Edirne bostancı-başısı ve İstanbul'dan Edirne'ye kadar olan yol üzerindeki kadılara ve Çatalca ile Karışdırın ustalarına ve âyan-ı vilâyet ile sair iş-erlerine gönderildiği gibi; aynı meâlde diğer bir hüküm de, Kocaeli sancağına mutasarrıf olan Halil Paşa'ya ve İzmid kadısına gönderilmiştir. Bak, aynı defter, s. 183.

Fransa'nın tavassutu, İran dâvâsını müzmin bir hâle sokmuştu. Diğer taraftan bu gibi seferler yanında, İstanbul'un imârı ve Nevşehir gibi bâzı kasabaların yeniden kurulabilmesi için sarfedilen paralar da devlet hazinesini bir hayli boşaltmıştı. Hâlbuki, III. Ahmed gerek harb masraflarını, gerek sair giderleri karşılayabilmek gayesi ile her sene alınması lâzım gelen vergileri muntazaman tahsile çalışıyor, hattâ sıkışık durumlarda yeni yeni sefer vergileri koymaktan dahi ictinab etmiyordu. Bu sırada, memleketin muhtelif bölgelerinde işletilen gümüş madenlerinin de ihtiyaca kâfi gelmediği anlaşılıyor. Maamafih, Sultan Ahmed'in reâyayı bu şekilde tazyiki, seferler dolayısıyla esasen normal olarak ödenmesi lâzım gelen vergi miktarını vermektен âciz köylünün, toprağını ve çiftini terk ile büyük şehirlere akınını biraz daha artırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bir kısım reâyanın bu yüzden vatanlarını terk ederek büyük şehirlere dolması keyfiyeti ise, köylerinde kalan ve ziraât ile uğraşan reâyanın — her sene muayyen bir miktar vergiyi vermeleri lâzım geldiğinden — senelik ödiyecekleri vergi miktarını fazlalattığı ve böylece onları daha sefil ve perişan bir hâle duçar eylediği gibi; büyük şehirlere gıda buhranı ile birlikde daimî surette iş arıyan yeni bir zümrenin teşekkülüne de sebep olduğu için, bu durum, devleti her zaman muhtelif cihetlerden meşgul ediyordu. Bilhassa 1722 senesinden sonra, Anadolu'dan göç edenlerin çoğunun, ahalisi bir kısım vergilerden muâf tutulan hükümet merkezine yani İstanbul'a muhâcereti, ehemmiyetle üzerinde durulması lâzım gelen bir dâvâ hâlini almıştı. Çünkü, gündün güne artan bu nüfusu, İstanbul şehrinde hem işe ve hem iskâna imkân olmadığı gibi, gelenlerin her birine iş sahası temin edilemeyeceği de aşikârdı. Bu sebeple devrin padişahı III. Ahmed'in en son çare olarak, zaman zaman Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif vilâyetlerine yeniden emirler göndermek suretiyle, İstanbul'a yapılan göçleri durdurmaya çalıştığını, aşağıdaki fermân suretine müsteniden söyleyebiliriz. Sultan Ahmed, Anadolu'nun sağ kolunda bulunan beylerbeyilere, sancak beyilerine, kadılara, timar ve ziâmet erbâbına ve voyvodalara hitâben evâil-i ramazan 1136 (1724 mayıs sonları) tarihinde gönderdiği bir fermânda şunları yazıyordu:

« ... Memâlik-i vesi'atü'l-mesâlikimde Rumeli ve Anadolu câniblerinde olan havass ve evkaf ve ziâmet ve timar dahilinde olan kasabada ve kura'da emlak ve araziye mutasarrıf defterü reâyadan rûsum-ı ra'iyede hisâbiyle ve bennâk ve sair rûsumât-ı kapıniyye verir müslim ve zimmî reâyanın bâzıları: evtân-ı kadime ve me'vâ-yı asliyyelerinden huruc ve bâis-i ümran-i büldan olan ziraat ve hürâseti terk ve mücerred uhdelerine lâzım gelen rûsum-ı ra'iyetlerin vermekte tahlîs-i giriban etmek sevdâsiyle gelüp İstanbul'da tavattun ve âhir kâr u kesbe istigal etmeleri sebebiyle mahallerinde evâmîr-i şerifemde vâkî olan teklîfden hisselerine isâbet eden teklîfât her ne ise mikdar yerlerinde bakiyye kalan reâya üzerlerine vâz' ve tahmil olunup kendü hisselerini edâda bezar-gün meşakkat ve su'ubete mübteâ olan fukara-i raiyyetin zamm ve ilâve kılınan teklîfi edâya kudretleri meslûb olduğundan hallerine za'af ve vehn târi ve ekseri düyân-ı kesîreye müstâgrak olup anlar dahi perakende ve perişan olmaktâ mübeyyin ve rağbet ile nîzâm-ı hâli-ı raiyyete hâlel ve teferruk ve ahvâl-i memleket muhtel ve müsevveç olmağla bu makule ev göçü ile İstanbul'a gelmek murad edenler men' ve zeer ve gerü vatanlarına ircâ olunmakda ziyâde takayyüd ve ihtimâm olunmak için bundan âdem mufassal ve meşruh tenbih ve te'kidî müstemîl evâmîr-i şerifem ısdâr ve irsâl olunup hilâfına ruhsât ve bir vechile müsaade yoğiken bâzı nisvân tâifesi göç ile İstanbul'a gelmekden hâli olmamağla bu emr-i mühimde tekkâsülünüz zâhir olup mes'ûl ve muâteb olmuşuzdur İmdi işbu emr-i şerifim ile vüsûlünde bir suretin mahkemelerinizde sicillâta sebt ve mazmûn-ı münîfîni cümleye ilân ve fi-maba'd ol makule vatan-ı melûfesinden kat'-ı alâka edüp İstanbul'a tavattun etmek kasdile gelenleri her kim olursa olsun her hanginizin taht-ı hükümet ve kazasına gelürler ise mîn-ba'd mürûr ve ubûrlarına tavattuna müsaade ve ruhsât gösterilmeyüp men'-i küllî ile men' ve zeer ve gerü evtân-ı kadîmselerine idâ ve ircâlarına ihtimâm ü dikkat ve hilâfından hazer ve mücanebet eyliyesüz Bu husus imâr-ı memleket için teşebbüs olunan emr-i lâzımül-ıhtimâmdan olmağla şeref-bâhş-ı sudûr olan fermân-ı vâcibül-ımtisâlimin mazmûn-ı itaat-makrûnunun icrâ-ında inşaallah bezli-ı iktidâr ve sa'y-i bi-şûmar eyliyesüz bir-az vakt mürûrunda tesâmüh ve te'âmi olunmakdan ziyâde ihtiraz eyliyesüz şöyle ki bundan sonra ev göçü her hanginiz taht-ı kazâsında mürûr eyledüğü haber alınur ise bir vechile özür ve cevâbınız ısga olunmayup ukubet-i şedîdeye giriftâr olacağınız emr-i muhakkaktır ana göre bu emr-i mühimde basiret ve intibâh üzere hareket ve ol makuleler göçü ile geldükde mürûrdan men' ve zeer ve gerü yerlerine ircâ ve taht-ı kazâsından çıkıncaya dek yanlarına âdem koşup vilâyetleri tarafına doğru tesvir ve bundan sonra gelen ol makulelerden bir ferdin berü tarafa mürûr etmesinden gayetül-gâye hazer ve tehâşi eylemeniz bâbında fermân-ı âli-şânım esdûr olmuşdur Bayurdum ki vusûli buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibül-ıittibâ' ve lâzimetül-ımtisâlimin mazmûn-ı itaat-makrûnu ile âmil olup hilâfından begâyet ihtiraz ve ictinâb eyliyesüz şöyle bilâsüz alâmet-i şerife İtimâd kılâsuz, Tahriren fi evâil-i şehri-ı ramazan sene sitte ve selâsîn ve mie ve elf»⁵.

⁵ Bu vesikanın aslı, Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde mahfuz Edremit'e âit Şer'î sicillat ahkâmî defterleri'nde bulunmaktadır. 1949 senesindeki araştırmalarımız

Şüphesiz bu gibi emirlerin göçleri önlemek bakımından az çok faidesi oluyordu; fakat bunlar hiç bir zaman kat'i neticeler tevliid edememiştir. İstanbul'a vuku' bulan muhâceretlerin ardı arkası kesilmemiş olmalı ki, III. Ahmed'in bu nevîden emirleri, mütemadiyen Devlet-i aliyye'nin bir çok vilâyet ve sancaklarına yoladığını görüyoruz. Meselâ, ramazan 1136 tarihli fermânı müteakib, evâil-i rebî'ül-evvel 1137 (1724 senesi kasım ayı sonları) tarihinde, Edirne kadısına ve Edirne bostancı-başısı ile yeniçeri zâbitine Edirne'den İstanbul'a kadar olan yol üzerindeki kadılara, bir diğer fermân gönderilmiş ve bunda III. Ahmed, ev göçü memnu' olmasına rağmen, bütün emirleri hilâfına, Edirne ve havâlisinden yine bâzı arabaların İstanbul'a âileleri taşımakta olduğundan şikâyet ederek, bu iş ile alâkalı memurlarını mes'ul tutmuştur; aynı zamanda Edirne'den Hafsa'ya, Babaeski'ye, Burgaz'a, Karşıdaran'a, Çorlu'ya, Silivri'ye ve hattâ Çekmecelelere kadar gelmiş olanlar var ise, bu gibi kimselerin derhâl eski yerlerine dönmelerini ve bu hususta alâkasızlık gösterenleri şiddetle tecziye edeceğini bildirmiştir⁶.

Hâl böyle olmakla beraber, cereyan eden siyasi, iktisadî hâdiseler dolayısıyla, büyük şehirlere ve bilhassa İstanbul'a vuku' bulan göç hareketlerini esaslı şekilde durdurmak bir türlü mümkün olamıyordu. Zira Safevî hanedanının son vârisleri ile yapılan şiddetli mücâdeleler henüz hitâma ermeden, Eşref Şah zuhur etmiş ve bu, Devlet-i aliyye'yi malûm olduğu üzere yeni seferlere mecbur etmişti. Kasım 1726 (rebî'ül-evvel 1139) da Eşref Şah'a karşı uğradığımız muvaffakiyetsizlik ve ertesi sene, muzafferiyet te'mini maksadıyla girişilen büyük hazırlıklar yüzünden, Anadolu ve Rumeli'nin bir çok mahalleri ağır sefer külfetlerine ma'ruz kalmıştı. 1729 senesinde Eşref'e karşı Nâdir'in zuhuru ise, İran işini yine hitâma erdirmemize mâni' oldu. Bu sebeple 1729 ve 1730 senelerinde, Nâdir ile başlayan üçüncü safha İran harbleri, Anadolu

sırasında, bahis mevzuu vesikanının suretini alırken, mezkûr defterler, henüz hiç bir tasnife tâbi tutulmayıp, her hangi bir kayd dahi görmemiş olduklarından, o zaman sıra nr. sı olarak üzerlerine konulan nr. lara bakılmış ve bu vesika için 50. defterin, 28. sahifesi tesbit edilmişti. Lâkin bu-gün, mezkûr defterler yeni bir tasnife tâbi tutulduğundan, bu vesikaya tesadüf edilmemiş ve bu sebeple yeni nr. sı burada zikrolunamamıştır. Yalnız şunu da kaydedelim ki bütün defterler kronolojik bir sıra dahi takip etmemektedir.

⁶ Ahmed Refik, *Hicri on ikinci asırda İstanbul hayatı* (1100-1200), İstanbul 1680, s. 80/81.

halkını çok müşkül bir duruma soktu. Bütün bunların sonunda ise, İstanbul'un nüfusu gündün güne artmakta idi. III. Ahmed, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine gönderilen emirlerden istenilen neticeyi alamayınca, bu def'a daha yakınında olanlara emir vermek suretiyle, gelenleri İstanbul kapılarından döndürmeye çalışmıştı. 1729 kasım ayı sonlarında (evâil-i cemaziyü'l-evvel 1142), yâni hal'inden takriben on ay önce, İstanbul Gümrük-emini Mehmed Efendi'ye hitaben yazılan bir fermânda, şimdiye kadar müteaddid def'alar Anadolu'dan ve Rumeli'den, müslim ve gayr-i müslim her kim olur ise, İstanbul'a gelenlerin şehre sokulmamasını şiddetle emretmiş iken, bu emirleri hilâfına yine bir çok kimselerin yakın zamanlarda müsamahâ yüzünden şehre girdiklerini bildirmiş, bu sebeple de Gümrük-emini'nin mes'ul bulunduğunu açıklamıştı. Nihayet bu emirden sonra gelecek göçler olur ise, kapılarda olan yeniçeriler vasıtasıyla durdurulup, daha evvelce verilen emirler gereğince icraat yapılması bildirilmiştir⁷.

Görülüyor ki gerek Anadolu'dan, gerek Rumeli'den İstanbul'a gelen insanları, yol boyunca durdurmak, geriye memleketlerine göndermek imkânsız bir hâl aldığı gibi, İstanbul kapılarında dahi tutmak güç olmuş ve neticede bütün gayret ve dikkate rağmen İstanbul'a bir çok yabancılar dolmuştur. Yeni gelen ve işsiz olan bu zümrenin artmasından mütevellid, şehirde hasıl olan hayat pahalılığı ve iş sahasının azalması neticesinde, ortaya çıkan gayr-i memnunlar sınıfı ise, devlet adamlarını düşündüren bir mevzu haline gelmiştir. 1730 senesi yazında, III. Ahmed'i ve veziriâzamı Damad İbrahim Paşa'yı İran seferine çıkmaktan uzun müddet alıkoyan, düşündüren sebeplerden biri de şüphesiz bu husus idi. Nitekim düşündükleri şey hakikat olmuş ve ma'lûm olduğu vechile, 1730 Patrona Halil isyanı vuku' bulmuştu. Biz burada isyanın cereyan tarzı ve neticelerini tahlil edecek değiliz. Ancak şu noktayı tebarüz ettirmek yerinde olur ki, hâdisede, uzun zamandır taşradan gelenlerin ve işsiz, gayr-i memnun bir hâlde İstanbul'da bulunan insanların büyük rolü vardır. Nitekim, 1 ekim 1730 tarihinde cülûs eden I. Mahmud'un saltanatının ilk aylarında, yeniçeri ağası olan Mehmed Ağa'nın, İzmir kadısına, İzmir'deki yeniçeri serdarı ile voyvoda ve iskele zabitelerine hitâben yazdığı bir mek-

⁷ Ahmed Refik, *aynı eser*, s. 105/8.

tuba dikkat edilirse, bu husus daha ziyade tebarüz eder. Edremid şer'i sicillât ahkâm defterlerinde gördüğümüz mezkûr mektub suretinde aynen şunlar kayıtlıdır:

«... Bundan akdem etrâf ve eknâfdan göç ile İstanbul'a gelmek murad edenler men' olunup mürûr ve ubûrlarına ruhsat ve cevâz gösterilmemek için evâmîr-i şerife ile tenbih ve te'kid olunmuş iken hilâ bâzı kimesneler memû' ve mütsnebbih olmayup... bir bahane ile İstanbul'a gelüp duhûl etmelerile hilâ bi-kaza il-lâhî-taâlâ kesret-i nâsodan İstanbul'u kaht u galâ istilâ eylediğinden maadâ azîm veba müstevli olmağla İstanbul ahâlisinden ziyade etrâf ve eknâfdan tevarüd eden müsâfirine maraz-ı vebanın [sirayeti ve] hanlarda ve odalarda helâk olanların nihayeti olmamağla bu âfetden ibadullahı siyânet için bu esnada iskeleler zabt olunup bir ferdin İstanbul'a mürûruna rızâ ve cevâz gösterilmemek muktezi olmağın şeref-sûdûr olan fermân-ı celilü's-şan muccebince işbu mektub tahîr ve kıdvetü'l-emâsîl ve'l-akran beşinci bölükden Ahmed Çavuş ağa tâyin ve irsâl olundu vusûlünde gerektir ki iskelelerinizi muhkem zabt edüb Anadolu ve Aydın taraflarından gelüp İstanbul'a mürûr etmek murad edenlerden bir ferdi sefineye alup bu tarafa geçirecek olursanız eşedd-i ukubet ile mücâzat olunacağınızı muhakkak bilüp ana göre hilâf-ı emr-i şerif hareketden ihtirâz ve tehâşi eyiyesiz. Tahriren fi evâhir-i şehri rebî'ü'l-âhîr sene selâse ve erbâin ve mie ve elf.

Mehmed

Ağa-yı yeniçeriyân-ı Dergâh-ı âli hilâ »⁸.

Evâhir-i şevvâl 1143 (nisan 1731) tarihli diğer bir vesikanın baş kısmı ise, Patrona Halil isyanında ve bunu tâkib eden 17 ramazan 1143 (26 mart 1731) ayaklanmasında, İstanbul'un asâyişini ihlâl edenlerin kimler olduğunu açıkca göstermesi bakımından mühim bulunduğu için, bahis mevzuu vesikanın bu kısmını buraya dercetmeği faydalı bulduk:

«Hâlâ Bosna vâlii vezir Osman Paşaya hüküm ki

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye ve mekarr-ı saltanat-ı seniyyem olan mahmiyye-i Kostantiniyye'de bir az müddetden berü etrâf ve eknâfdan cenâs-ı muhtelif müctemi' olup husûsa eşerr-i eşrâr olan Arnavud tâifesinden müsiim ve zimmi hanlarda ve hamamlarda tavattun tarikyle temekküne mu'tad olmalarıyla gün be-gün cem'iyyetleri müzded olduka habîs cibilliyelerinde nâşi ibadullahın emvâl ve a'râzına dendân-ı tam'aların tiz ve dîde-i hürs u âzârın bâz ederek birbirlerin idlâl ve habâset-i hiyânetlerin ierâ için bundan akdem tâife-i mezbure Asitâne-i ssadetimde bilâ sebep ref'-i livây-ı cem'iyyet ve gecelerde ve gündüzlerde ibadullahın alenen bî-vech dekâkin ve hanelerin basup bir kaç gün bu vechile hilâf-ı şer'-i şerif ve bî-gayr-ı hakk ümmet-i Muhammed'den katî vâfir kimesnelerin emvâl ve eşyaların

⁸ Edremid şer'i sicillât ahkâm defteri (Rebî'ü'l-âhîr 1143), Topkapı Arşivi.

yağma ve gâret ve envâ'-ı mel'ânet ve şekavete cesâretleri zâhir oldukda ittifak-ı eimme-i dîn-i mübîn ve ittihad-ı kulüb-ı mü'minin ile bi-avni'l-lâhî'l-melikî'l-mu'în eşkiyay-ı mezbure rüsasının gâile-i tasallutları bertaraf kılınacağı hilâde... »⁹.

I. Mahmud, bu gibi hadiseleri dahi göz önünde bulundurarak, İstanbul'un nüfusu ile daha yakından alakadar olmuş ve isyanların tekrür etmemesi için bâzı tedbirler alıp, kat'iyetle göçlerin durdurulması hakkında muhtelif vilâyetlere emirler göndermiş ise de, 29 safer 1144 (2 eylül 1731) tarihinde zuhur eden bir üçüncü hâdiseye, yine mâni' olamamıştı. Bir kısım cebeciler ve yeniçeriler ile birlikte, Yedikule'deki debbağların müştereken tertib ettikleri bu vak'a, şehirdeki kaynaşmanın henüz hitâma ermemiş olduğunu gösteriyordu. Maamafih birbirini tâkib eden bu ayaklanma ve isyanlardan sonra, İstanbul'a girme işinin biraz daha güçleştirildiğini söyleyebiliriz. Meselâ, evvelce âile göçleri ve İstanbul'a yerleşmek üzere gelenlerin, şehre girmelerine müsaade olunmadığı hâlde, bu def'a, iş tâkibi veya şahsî dâvâlarını görmek üzere şehre gelmek isteyenlere dahi izin verilmiyor, ancak bir kasabaya veya kazaya âit bilumum işlerin mu'temed bir iki kişi tarafından tâkibi emrediliyordu. Bu hususta, Rumeli vâlisi Vezir Mehmed Paşa'ya hitâben yazılan ve birer sureti de, Dukakin, İskenderiye, Ohri, Avlonya, Elbassan, Prizren ve Yanya sancakları mutasarrıfları ile Rumeli'nin orta ve sol kolu nihayetine kadar olan mahallerdeki vüzerâ, mîrimîran ve kadırlara gönderilen, 1 ekim 1731 tarihli hükümün metni aşağıdadır:

«Rumeli vâlisi Vezir Mehmed Paşa'ya hüküm ki

Makarr-ı hilâfeti'l-aliyye ve dârü's-saltanat-ı seniyyem olan mahmiyye-i Kostantiniyye'ye ve etrâf ü eknâfdan gelen cenâs-ı muhtelifin hanlarda ve hamamlarda ve hadâik ve besâtinde temekküne itiyadları haşaratın kesretile ibadullahı muzır nice mazarr u mefâside sebep olduğu mücerreb ve bedihî ve nâsin Âsitâne-i ssadet-medârımda tecemmü'ü ekser ahyânda kaht u galâya bâdi olduğuna binaen

⁹ Bu meâlide, Rumeli vâlisi Hüseyin Paşa'ya ve İskenderiye sancağı mutasarrıfına, bu livâda olan beyzâdelere, harb ve darbe kaadir iş-erlerine, şâyân-ı vilâyete ayrıca hükümler yazıldığı gibi (bk. *Mühimme Defteri*, nr. 136, s. 401, Başvekâlet Arşivi); Anadolu'nun Sağ-kolu nihayetine kadar olan vezirlere, beylerbeyilere, sancak beylerine, kadırlara, mütesellim ve voyvodalara, kethüda-yerleri ile yeniçeri serdarlarına, şâyân-ı vilâyet ve iş-erlerine de, aynı hüküm gönderilmişti (Bk. *Edremid şer'i sicillât ahkâm defteri*, sene 1143, s. 209/10, Topkapı Müzesi Arşivi).

fi-maba'd taşra vilâyetler ahalisinden temşiyet-i mesâlih ü meham bahânesile bir-
den ikiden ziyâde ceste ceste cem'iyet ile Âsitane-i saadetime gelmek murad eden-
lerin mürûrlarına mümana'at ve bu vechile âmed-şüdlere men' olunup ahvâl-i
raiyyete ve deâviy-i şer'iyyeye müteallik mühimlerini vâki oldukça her kazadan bir
mu'temed kimesne tevkil ve irsâl olunmak üzere bu hususları ve sair tanzimi muk-
tezi umûr-ı nâfiayı bir nizâm-ı müstahseneye ifrâğ için hâlâ düstûr-ı ekrem mü-
şir-i efhâm nizâmü'l-âlem nâzım-ı menâzımü'l-ümem vezîr-i âzam-ı sûtûde-şiyem
ve vekîl-i mutlak-ı kavîyü'l-himem olan Osman Paşa ضاعف و ضاعف اجلاله و ضاعف اقباله و اقتداره
mukaddema Bosna ve Rumeli eyaletlerine mutasarrıf iken
hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûnumla mukaddema emr-i şerifimle me'mur kıldıkda
eyâlet-i Rumeli'nin gerek Arnavudluk semtlerine ve gerek sair mahallerine verdiği
nizâm-ı müstahsenin istîmrâr ve devâmına ihtîmâm ile Âsitâne-i saadetimin haşarat
zihamından sıyânetine dikkat-i tam olunmak aksâ-yı murâd-ı hümâyunum ve bu hu-
suslarda sa'y-i meşkûre izhârı me'mûl-i tab'-ı safâ-makrûnum olmağa imdî işbu
emr-i şerif-i celîlî'l-kadrim ile vusûlünde sen ki vezîr-i müşarûnileyhsin bu
bâbda dâima etraf u ekuâfa sâmi' güşş-yı ittibâh ve basiret olunarak vezîrâzamım
ve vekîl-i mutlak-ı marziyyü's-şiyemim müşarûnileyhsin zikir olunan mahallere ver-
diği nizâm-ı müstahsenin istikrâr ve devâmına ve sair yerlerde dahi icrâsına sa'y ü
ihtîmâm edüp her kazanın uhûd ve mevâzıkını mutazammın şurût ve kuyûd-ı ekide
ile verdikleri hüccet-i şer'iyyenin levâzımına riâyet ve ancak mühimmat-ı zarûriye-i
raiyyet ve deâviy-i şer'iyyeye müteallik maslahatlar için her mahaide birer ve
ikişer âdemden ziyade Âsitâne-i saadetime gelmek murad edenlere zinhâr izin ve
ruhsât verilmeyüp men' ve def'ilerine ailehusus habis-i nâs olan Arnavud tâifele-
rinin Dârü's-saltanat-ı seniyyemden ayakları kat'ına bi'n-nefs kendin sa'y ü dikkat
ve taht-ı eyâletinde olan kazaların kuzât ve nüvvâb ve zâbitan ve âyân ve iş-erlerine
bu hususu tarafından ekîd ü şedîd bayuruldılar ile tenbih ve te'kide mübaderet
ile Âsitâne-i saadetimin erâzil ve haşarât zihamından sıyânetine bez-i sa'y ü
kudrâ ve bu bâbda senden matlûb-ı hümâyunum ve me'mûl-i tab'-ı safâ-makrûnum
olduğu üzere hidemât-ı pesendide ve âsâr-ı sa'ide vücude getirmeğe sarf-ı sa'y ü
miknet edüp mikdar-ı zerre tehâvün ve taksîre kat'a cevâz ve ruhsât gösterme-
mek bâbında fermân-ı âli-şânım sâdir olmuşdur Buyuruldu evâsıt-ı rebî'ü'l-âhur
sene 1144»¹⁰.

I. Mahmud, bir taraftan bu şekilde İstanbul'a gelmek iste-
yenlerin miktarını mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışırken,
diğer taraftan zarurî olarak şehre giren ve çıkanları da kontrola
tâbi tutmak istemiştir. Nitekim evâil-i receb 1147 (aralık 1734)
tarihli bir hükmün bunu âmir bulunduğunu görüyoruz:

«İstanbul kadısına ve dergâh-ı âlî yeniçerileri ağasına hüküm ki

Âsitâne-i saadetimde mekkâri-başı olan Mustafa زيد قدرد سؤده-ي ساदे-
time arz-ı hâl edüb Rumeli cânibinden gelen kiracı tâifesi doğru İstanbul derü-

nuna duhûl etmeyüb hâric-i kal'ada vâki' Topcular ve Otakelar ve Yedikule ve
Bağçeler ve sair mahfi mahallerde konub hufiyeten nice firarileri içerüden taşraya
ve taşradan içerüye getirüb ve götürüb bunun emsâli fezahatleri zuhur ve hîn-i
iktizada ahizleri mümkün olmadığın bildirüb Rumeli cânibinden gelen kiracı tâifesi
Arnavud ve gerek gayrıdır her kim olur ise olsun kadimden Kara-gümruk'de
mekkâri-başı sâkin olduğu hana ve ona semt olan mahallere konub ve gider ol-
dukta dahi yine kiraların mekkâri-başı nezareti ile tutub gelişde ve gidişde cüm-
lesi Topkapusu'ndan mürûr ve ubûr ve âhar kapılardan geçmeyüb ve hâric-i kal'ada
vâki' Topcular ve Otakelar ve Yedikule ve Bağçeler ve sair mahallere konmayup
ve kiraya giden tavukı tâifesi dahi ber vech-i mukarrer mekkâri-başı hanına ve
semt olan mahallere konmak üzere kapularda kiracılar tenbih ve te'kid olunup
ba'de't-tenbih memnu' ve mütenebbih olmayup itaat-i emr-i âlî etmeyenlerin bey-
girleri taraf-ı mirîden zabt ve eshabın haklarında lâzım gelen ıera olunmak üzere
sen ki mevlânay-ı mümaileyhsin tarafından ilâm olunmak bâbında emr-i şerifim
sudurunu istid'a eylediğin ecilden vech-i meşruh üzere amel olunmak bâbında fer-
mân-ı âli-şânım yazılmıştır Evâil-i receb 1147»¹¹.

Padişahın bu icraat ile, İstanbul'un yalnız âsâyış ve emniye-
tini temine çalışmadığını, aynı zamanda, şehrin sâkinlerinin esas ih-
tiyaçlarını da dâima düşündüğünü söyleyebiliriz. Meselâ, İstanbul'un
nüfusunun çoğalmasından neticesi, gıda maddeleri ile giyim eşyasının
ve sair levâzımâtın kıymetlerinin eskisine nazaran iki misli artmış
olması, I. Mahmud'u yakından alâkalandırmış ve evvelâ İstanbul'a
olan bu muhâceret işini önlemek maksadiyle, nezir vergisinden
mütevellid, reâyaya âit bir kısım borçları afvetmişti. I. Mahmud
un evâsıt-ı receb 1147 tarihinde, birer suretini Rumeli'nin orta
ve sol kolu nihayetine, Anadolu'nun sağ, orta ve sol kolu niha-
yetine, Kocaeli sancağı mutasarrıfına, Silivri nâibine ve sair daha
bazı yerlere göndermiş olduğu hükmün sureti, aynen şöyledir:

«Rumeli'nin sağ kolu nihayetine varınca vâki' olan vüzerâ-yı izâm ve mirimî-
rân-ı kirâm ve mevâlî ve ümerâ ve kadılar ve mütesellimler ve voyvodalar ve
kethüda-yerleri ve yeniçeri serdârları ve sair zâbitan ve âyân-ı vilâyet ve iş-erle-
rine hüküm ki

Rumeli tarafından bazı kimesneler ev göçüyle gelüp Âsitâne-i saadetimde ika-
met ve bâzıları dahi rencberlik ve âhar tarîk ile âmed-şüd edüp o makuleler
dahi kâr u feşbde sühulet görmeleriyle anlar dahi yerleşmeğe râğbet ve anları
görevler ekser reâyaya yerlerin ve yurdların birağup Âsitâne-i aliyyede meks ve
sükna tedarikine mübaderet ve bu takrîb ile rûsûm ve âşâr ve sâlyâne ve cizye
verir nice bin reâyaya vilâyetlerinden firâr ve gelüp bu tarafta karar eylemeleriyle
kesret-i halkdan nâşi me'kûlât ve melbusât ve sair levâzıma müteallik nesnelere

¹⁰ Mühimme Defteri, nr. 188, s. 123, Başvekâlet Arşivi.

¹¹ Mühimme Defteri, nr. 140, s. 239, Başvekâlet Arşivi.

kıymetleri kadîminden iki katı tecavüz edüp binaenaleyh bu husus Âsitâne-i saadet'de mukim ibadullahın emr-i me'âşda zarûretlerine bâis bir keyfiyyet-i rıdiye olduğundan maada il ve memleket killet-i ziraat ile ashâb-ı arazinin mahsulüne keser geldüğü ve bu misillârlardan rûsum ve sâlyâne ve imdâd-ı seferiyye ve hazariyye ve cizye-i şer'îye verenlerin hisseleri âhariere tahmil olunduğu surette anlara ve olmadı; hâlde vülât ve hükâm ve muhassilîn-i envâle gadr olacağı muhakkak olduğu eselden bu bâbda ıgmağ olunmak ber-vech-i muharrer nice mefâsîde müddi olup ve bundan akdem husus-ı merkumün nizâmı için etraf u eknâfa evâmîr-i şerifem ile me'mur olan mübaşirlerin her birleri vardıkları kazalarda skd-i meclîsi şer' ve âyan ve iş-erlerini cem' edüp fi-maba'd Âsitâne-i saadet tarafına bilâ emr-i şerif ev göçü gelmemek ve cüz'iyât makûlesi dâvvası olanların hususlarına eyâlet ve sancak mutazzarları fasî (?) vermek ve bundan maada vilâyetlerinde taraf be-taraf kat-i nüfus ve garet-i envâl misillü fesâd ve habâsete cesâretleri zâhîr olan eşkiyâyı hayyen ve meyyiten ittîfak ile ahz ve ele geçürüp vülât ve hükâmâ teslim eylemek ve min-ba'd beyinlerinde bir türlü beyhude hilâf ve şikâk ihdâs ile birbirlerin tecrim ve takrim ve tekdîr ettirmek kasdiyle hilâf-ı vâkı' şikâyet için devlet-i âliyyeme kesret ile gelmemek ve bi-hasebi'l-iktiza görülecek umûr ve hususları için gönderilecek adamların ma'rifet-i şer' ve âyan ve ahaliy-i vilâyet ma'rifetleriyle kavî kefilleri alınıp taraf-ı şer'den yedine flâm ve vülât u hükâmâdan cümlelerin dâvâları olur ise cümle ma'rifetiyle ve bir kaç nefer âdemîn dâvâları olur ise ahâlden bâzularından mahzar verilmedikçe der-i devlet-medârıma arz-ı hâl ile gelüp teşekki etmemek ve her ne madde için olur ise olsun divân-ı hümâyunuma kazalarından iki nefer adamdan ziyâde çıkar ise polîçe ile cem' olunmuş müzevvirinden olmağla haklarından gelebilmek ve şer'-i şerîfe ve evâmîr-i hümâyunuma ve vâli-i vilâyet buyuruldularına cümlesi dâima inkiyad u itaat ve nükûl ü muhâlefetten hazer ve mücânebet eylemek üzere her bir kaza ahâlisini nezre kat' ve hüccet-i şer'îye alınıp ve bundan böyle hilâfı zuhur eder ise, zecren kat' olunan nezîrler kendülerden tahsil olunmak hususları kaalib-ı nizâma ifrag ve sicillâta kayd ve düstûr-ı amel tutulmuşların bu yakınlarda nizâm-ı merkuma muğayir gerek ev göçü ve gerek vilâyet tarafından bilâ tevkil arz ve mahzarsız bâzı kimeaneler gelüp istikrâr ve devamı murâd-ı hümâyun olan nizâm-ı mezburun ihtâlâine bâis harekete cesaret olunmağla bu güne emr-i ehemmin infâz ve icrâsına ale'd-devam riâyet vülât ve hükâmın ve ahaliy-i vilâvetin lâzıme-i zimmetleri eylemek müddet-i kalîlde böyle mübîm hatirin adem-i ihtimâm ve takayyüdden nâşi muhtel olması mukaddema kat' olunan nezrin bilâ tereddüt zecren... her bir kazadan tahsilini muktezî olmuş idi ancak mukaddemâ zâbita bend-i nizâm ve istikrâr olan şurût ve kuyûd-ı sâlifü'z-zikrin istihkâm ve devamına vülât ve hükâm ve her bir kazanın ahâlişi ânen-feânen nezâret ve her bir maddesini pezfırây-ı inhilâl olmadan vikayet ve sıyânet ve dâima icrâ ve icrâsına bezl-i tâb u takat etmeleri şartıyla merâhim-i kâmile-i mülûkânemden bu ref' a nezr tahsilinden ıgmağ olunup yalnız enzâr ve tehdid ile iktifa ve bu keyfiyet Rumeli'nin orta ve sol kollarında olan vülât ve hükâm ve kazalar ahâlisine ve ale'l-husus İstanbul'a karîb memerr ü ma'berlerde olan vülât ve hükâmâ dahi başka başka evâmîr-i şerfiemle tenbih ve inhâ olunmuşdur İmdi işbu emr-i erifim ile vusûlünde siz ki vüzerây-ı müşarünileyhim ve sair mumailey-

himsiz bu keyfiyeti her biriniz taht-ı hükümet ve kazalarınızda cümleye ilân ve işâat ve mazmûn-ı emr-i şerifim ile tekraren her bir kazanın sicillâtına kayd ve sebt ettirdikten sonra ber-vech-i muharrer mukaddemâ zâbita bend-i istikrâr olan şurût ve kuyûdun her bir maddesine ânen-feânen nezâret ve ıgmağ ve teâmiden nâşi bir maddesinin muhtel olmasından begâyet hazer ve mücânebet ve ale'd-devam edâ ve icrâsına bezl-i makderet eyliyesiz Bu nizâmın bundan böyle devâmı murâd-ı hümâyunum olmağla bir an mensiyy ve metruk bırakılmayup sırrın ve alenen dâima bu husus teccüssüs ve tefehhus olunup şöyle ki ma'azallahü-teâlâ fi-maba'd zikr olunan nizâm ve intizamın mevâdından bir maddesinin her hangi kazada inhilâli zuhura geldiği haber alınur ise mukaddemâ vâz' olunan nezr ol kaza ahâlisinden bilâ tereddüt tahsil olduğundan maada vülât ve hükâmı dahi bu bâbda tekâsül ve teâmîye cevâz ve ruhsât gösterdikleri için haklarında ukubât-ı şedide icrâ olunacağı [aşikârdır] Bu keyfiyeti cümleiniz bir hoşca tedebbür ve tefekkür ve zerre kadar hilâfından be-gayet tevakkî ve tehazzür eylemeniz bâbında fermân-ı âli-şânım sâdir olmuşdur Buyuruldu Fî evâsıt-ı receb sene 1147¹².

Padişah aynı tarihte, bir taraftan da, İstanbul'a göç müsaa-desinde bulunacakların şiddetle tecziye edileceklerine dâir aşağıdaki emri, İstanbul yolu üzerinde bulunan kazalara gönderiyordu:

«Çekmece-i sagır ve kebîr ve Silivri ve Tekfur-dağı ve Çatalca ve Vize ve Saray ve kazaları nâibleri زيد علمم ve sabika zağarcı-başı olup hâlâ Tekfur-dağı'na me'mur olan Mehmed زيد محمد ve şikâri avcı-başı'ya ve Çatalca-ustası'na ve serdârlar ve iskele eminleri ve Çekmeceler yasakçıları ve kura' zâbitlerine hüküm ki

Rumeli tarafından müslim ve zimmî Arnavud tâifesinin Âsitâne-i saadetim tarafına mürûrlarına bir türlü mesâğ verilmeyüp âmed-şü'dleri def' ü ref' olunmak üzere bundan akdem mukaddemâ şeref-sudûr bulan evâmîr-i aliyemin mezâmin-i münîfesi infâz ve icrâsına adem-i ihtimâmınızdan nişan etmeğin cümleiniz müstahâk-ı itâb olmuşsuzdur İmdi men' ü def'leri için Tekfur-dağı ve Ereğli ve Silivri'ye gelüp kayık ile bu tarafa gelmek kararında olanları ve Büyük-Çekmece'den mürûr edenleri Muha (?) ve Bahşayış köprüzünden ubûr eder iken ve Tavukcu yolu tâbir olunan tarikden gelmek arzusunda olan müslim ve zimmî sagır ve kebîr Arnavud tâifesinden bir ferdi Âsitâne-i saadetim tarafına mürûr ettirmeyüp buldukları mahalden gerü vilâyetlerine avdet ettirilmesi fermânım olmağın işbu emr-i şerifim ile vusûlünde siz ki zâbitân-ı mumaileyhim ve sair iskele eminleri ve serdâr ve yasakçılar ve kura' zâbitlerisüz zikr olunan iskelelerden ve tarik-i mezburdan ma'berlerden müslim ve zimmî sagır ve kebîr Arnavud tâifesinden bir ferdi Âsitâne-i saadetim tarafına mürûr ettirmeyüp buldukları mahalden vilâ-

¹² Mühimme Defteri, nr. 140, s. 235, Başvekâlet Arşivi. Bir sureti de Edre- mid şer'i sicillat ahkâm defteri'nde bulunmaktadır. Bk. nr. 55, s. 123/24.

yetleri tarafına bilâ te'hir avdet ettirüp avdet etmeğe mümanaat edenleri ahz ve haklarında lâzım gelen ıerâ olunmak için kayd u bend ile Âsîtâne-i saadetime ihzâr eyliyesüz şöyle ki bundan sonra tâife-i merkumeden bir ferd Âsîtâneye gelüp ahz olunacak olursa özür ve cevâbınız ısga olunmayup mez'ul ve mua'kab olacağı'nızı mukarrer ve muhakkak bilēsüz ve lâkin bu bahane ile tüccar ve bazirgân ve sair umûr-ı mühimme ile âmed-şüd eden ibâdullahın mürûr ve ubûrlarına mümanaat ile celb-i mal için emvâl ü a'râzlarına taarruz etmeyüp hilâf-ı şer'-i şerif ve mugayir-i emr-i münif vâz' u hareketden begayet hazer ederek müslim ve zimmi sagır ve kebîr Arnavud tâifesinin mürûrlarına ruhsât göstermekden mücânebet eyliyesüz deyü bil-fi'il dergâh-ı muâllam yeniçerilerî ağası Mustafa Ağa dâme uluvvehu tarafından mühürlü mektub verilmekle vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında fermân-ı âli-şânım sâdir olmuştur Buyuruldu Fi. evâsıt-ı b. 1147¹³.

XVIII. asrın ilk yarısında İstanbul'un tahliyesi:

Yukarıda zikrettiğimiz tedbirlere mukabil, I. Mahmud'un, İstanbul civarında sâkin bir kısım yabancılardan yine endişe duyduğu anlaşılıyor. Zirâ, 1733-1734 senlerinde şark ser-askeri Osman Paşa'nın, evvelâ Nâdir Şah'ı mağîûp ve hezimete dūçar etmesine rağmen, az sonra Osman Paşa'nın şehid edildiği, Osmanlı ordusunun muvaffakiyetsizliği haberlerinin İstanbul'a geldiği, Abdullah Paşa'nın Şark ser-askerliğine tâyin olduğu, velhâsıl İran'a karşı iyi neticeler alamadığımız bir sırada, şehirde müthiş bir heyecan hâsıl olduğunu ve bu heyecanın vezîriâzam Hekim oğlu Ali Paşa tarafından teskinine çalışıldığı esnada, I. Mahmud'un yeni bir çareye baş vurduğunu, bu def'a İstanbul ile civarında bulunan yabancıları ve bilhassa kürdler ile arnavutları çıkarmaya teşebbüs ettiğini görüyoruz. Hâlbuki bu zamana kadar verilen emirler, umumiyetle İstanbul'a, gerek Anadolü'dan, gerek Rumeli cihetinden ev göçü gönderilmemesi, reâyanın çiftini bozmaması, ancak işi olanların şehre gelmesi, yerleşmek üzere kimseye müsaade verilmemesi hakkında idi. Alınan tedbirler İstanbul'a olan göç akınını durdurmak ve bu suretle zirâî sahadaki faaliyeti aksatmamak, reâyânın ahvâlini ıslah ile, İstanbul şehrinin ihtiyacını suhuletle karşılamağa mâtuf bulunuyordu. Diğer taraftan hüviyeti meçhul insanları kontrol gayesiyle de şehrin kapıları tutulmuştu. Esas maksad İstanbul'un nüfusunu hariçten gelenlerle artırmamaktı.

¹³ Mühimme Defteri, nr. 140, s. 234, Başvekâlet Arşivi.

1735 senesi başlarında ise, bu hususta biraz daha ileri gidilmiş ve şehirde, Üsküdar, Kadıköyü, Kartal, Bostancı, Pendik gibi sayfiye mahallerinde ikamet eden yabancılardan ve şüpheli kimselerden bir kısmı çıkarılarak, memleketlerine geri gönderilmeye başlanmıştı¹⁴.

İstanbul'da mevcut mayyen bir zümrenin, ufak bir hoşnutsuzluk karşısında derhal baş kaldırması ve bunun neticesi olarak, birbirini tâkiben vuku'a gelen ayaklanmalar, padişahı daimî bir şüpheye düşürmüş olmalı ki, Sultan I. Mahmud, seneden seneye daha ciddi tedbirler almak mecburiyetinde kalmıştı diyebiliriz.

Maamafih vukuâtın seyrine dikkat edilecek olursa, I. Mahmud'un endişelerinde ve bu gibi tedbirler almakda cidden haklı olduğu görülür. Çünkü Devlet-i aliyye, 1735-1736 senelerinde bir taraftan, her ne şekilde olursa olsun, 14-15 senedir devam etmekte olan İran harblerine son vermeye çalışırken; diğer taraftan 1736-1739 Rusya-Avusturya seferleri, Devletin başına yeni bir gâile açmış ve bu seferler dolayısıyla zirâî mahsûlâtın fazla sarfı ve istihşâlatın düşük olmasına muvâzi şekilde, kışların da şiddetli geçmesi neticesi, İstanbul'da 1740 senesinde, daha ziyade arpa, buğday, yağ, bal ve et gibi bir kısım gıda maddelerinin az bulunması¹⁵, İstanbul esnâfını yine ayaklanmaya sevketmişti. Bunlara katılan bir kısım işsizler ise, şehirde yeni bir isyan yaratmışlardı. Görülüyor ki sonunda dâima kanlı bir şekilde bastırılan bu gibi vak'alar, aradan seneler geçtiği hâlde henüz bertaraf edilememişdir.

I. Mahmud, 6 haziran 1740 (11 reb'ü'l-evvel 1153) tarihinde vuku' bulan bu son hâdise esnânsında, Boğaziçi'nde Hünkâr iskelesinde, Mehmed Emin Ağa'nın yeni yaptırmış olduğu sahilhânenin temâşası ile meşgul idi. İsyanı duyunca derhâl deniz yoluyla Saraya

¹⁴ Bu husus ile alakalı ve evâhir-i şevval 1147 (mart 1735) tarihinde bostancı-başı ve Yalova, Gemlik, Karamürsel, Görele nâiblerine hitaben yazılan, Mühimme Defteri nr. 140, s. 337 de mevcud bir hükmün sureti için Bk. Ahmed Refik, On İktinci asrda İstanbul hayatı, İstanbul 1930, s. 131.

¹⁵ I. Mahmud, İstanbul'da zahire ve et azlığı yüzünden, Üsküdar'dan İzmid'e kadar olan yol üzerindeki kadılara ve nâiblere, Eski ve Yeni Zagra, Yanbolu, Çırpan, İslimiye, Karınâbad, Aydos, Burgos ile Karadeniz'in Rumeli sahilinde bulunan kazaların kadı ve nâiblerine, Tekirdağı, Ereğli, Hayrabolu, Malkara, Cısr-i Ergeç, Keşan, Evreşe, Gelibolu, Şehir-köyü, Dimetoka, İpsala, Çorlu, Silivri, Manyas, İvrindi, Ünye, Edremid ve sair daha bazı kazaların kadı ve nâiblerine, 1153 (1740) senesinde bir çok emirler göndermiştir. Bunların suretleri için bak. Mühimme Defteri, nr. 147, s. 124, vdd.

döndü ve vezîriâzam İvâz Mehmed Paşa'yı çağırarak keyfiyeti tahkik etti. Bilâhire, vak'a esnâsında âsilerle karşı fedakârca mücâdele edenleri taltif ederken; yeniçeri ağası Hasan Paşa ile birlikte, vezîriâzamı, şehrin muhtelif mahallerini dolaşarak bu gibi zor-balar ile iş birliği yapan ve bilhassa hamamlarda, bekâr odalarında ikamet eden arnavudların tesbitine memur etti. Vak'a akşamı, İstanbul'da, sabaha kadar yer yer baskınlar yapılmış ve âsiler ile alâkası görülen bir çok kimseler öldürüldüğü gibi, bir hayli insan da sürülmüştü. I. Mahmud diğer bir hatt-ı hümayun ile bu vak'dan sonra zuhur edecek her hangi bir isyan sırasında dükkânlarını kapatacak olanların da, fiilen o harekete katılmış kabul edileceklerini ve zorbalarla aynı müameleye tâbi tutulacaklarını bildiriyordu. İstanbul'da alınan bu nev'i emniyet tedbirlerinden bir diğeri ise, ikamet müddetleri 10 seneyi doldurmamış bulunanların, yani Patrona Halil isyanı ve bunu tâkib eden günlerde İstanbul'a gelmiş olanların, esas memleketlerine dönmeleri keyfiyeti idi. I. Mahmud, ister âsilerle alâkası bulunsun, ister bulunmasın, seferler dolayısıyla işleri bozulup çiftlerini terk ederek İstanbul'a dönmüş kimselerin dahi tahkikini ve derhal geldikleri köy ve kasabalara gönderilmesini emretmişdi. Bu sebeble İstanbul'un her tarafında, Kavaklar'a kadar bütün mahalleler, hanlar, hamamlar, bekâr odaları ve dükkânlar, mahalle imamları vasıtasıyla kontrol ettirilmiş, gelen her kim olursa olsun memleketine geri sevk olunmaya başlamıştı. Hattâ ilk günlerde, yeniçeri ağası Hasan Paşa'nın şehir dahilinde kol gezerek bir çok hanları ve hamamları bastığı, bu neviden kimseleri kayıklara doldurup, en kısa zamanda Üsküdar tarafına naklettirdiği de görüldü¹⁶.

I. Mahmud, Edirne mollasına ve bostancı-başısı ile yeniçeri zâbitine hitâben yazılmış olan, evâhir-i rebî'ü'l-evvel 1153 (haziran 1740) tarihli bir hükmünde şöyle diyordu:

«Vilâyet-i Rumeli'de vâkî kasabat ve kura ahâlilerinden ve reâya ve berâya makulesinden olanlardan niceleleri mücerred tekâlifden halâs ve reha ve sairleri dahi mutlaka bey' ü şirâ' kasdile ceste ceste Âsitâne-i aliyyeme gelüp makarr-ı hilâfet-i aliyyemde meçhûl-hâl ve muhtelül-ahval eşhasın kesret ve zihâmı ekser ahyanda killet-i zâd ü zavadeye izzet-i me'kûlata bâdî ve ahâlisinin muzayika ve usret ve kemâl-i renc-i zaruretlerine müeddi olmak hasebile fi-maba'd Âsitâne-i sandetime bilâ-fermân ev göçü gelmemek ve vilâyet mesalihi veyahud kendünün

¹⁶ Sâmî-Şâkir-Subhî, *Tarih, İstanbul 1198*, vrk. 176/78.

raiyete ve hukuk ve emlâke dâir maslahatı için gelenlerden ve dirlik sahiblerinden dahi ellerinde vilâyet kadısının arzı ve ahâlisinin mühürleri ve yedinde ak-lama kaydolanması muktezi senedleri ve kâğıdını ve ziyabeyi arzları olmaları bilâ-müceib gelmek murad eyledikleri mütehakkik olmağa o makule bahâne-i vâhiye ile gelmek isteyenler gerü vilâyetlerine iâde olunmak üzere bundan akdem ekid ve şedid evâmîr-i şerifem ile cümleye egerçi tenbih ve te'kid olunmuş idi lâkin bundan mükaddemce sâdır olan emr-i şerifimde zikr ve beyan olunduğu üzere bir kaç seneden berü vuku' bulan seferler takribi ile nice eşhas vilâyetlerini bırakıp gelüp İstanbul'da temekkün ve karar birle ber-vech-i muharrer kesret-i zihama ve me'kûlat makulesinin izzetine bâis ve bâdî olduklarından gayri içlerinden bâzı erâzil ve evbâş makuleleri dahi ibadullahın emvâl ü eşya ve evlad ü iyallerine tama'en iykaz-ı nâire-i fitne ve fesad misillü harekât-ı şeni'aya cesaret hayal-i kâsidinde oimaları ile mahrusa-i Kostantiniyye ... صابا الله تعالى medâr-ı devâir-i istirahat-i memâlik-i mahrusam olduğuna binaen ahâlisinin rahat ü arâmîşleri sâir bûldan ve emsar halkının âsaiş ve itminanlarını müstelzim idüğü zâhir ve aşkâr olduğu ecilden bu cânibde o güne meçhûl-hâl taşradan gelüp hanlarda ve bekâr odalarında ve sâir mahallerde bilâ-müceib temekkün murad edenler gereği gibi teftiş ve tefahhus ve gerü vilâyetlerine iâde ve kezalet tevâbiat-ı İstanbul'da olanlar dahi zâbitan maarifetleri ile ba'de'l-istifsar yerlerine irca' olunmak üzere tathir-i memleket ve tenkih-i vilâyete şuru' ve mübaşeret olunup bu hâlde hem eonâs-ı zehâirin ruh ve rehasını ve hem taşra vilâyetlerinden kalan reâyanın tekâlif edasında vücûh-ı suhuletlerini ve memâlik-i islâmiyenin imar ve ihyâsını müceib bir bâlet-i hasene ve keyfiyyet-i müstahsene olmağa imdi işbu emr-i şerif-i celilü'l-kadrım ile vusûlünde siz ki mumailihimsiz ber-minvâl-i meşruh makarr-ı saltanatım olan mahmiyye-i İstanbul ahâlisinin emr-i taayyüde refâh-ı hâl ve terhib-i bâlleri ve meçhûl-hâl eşhâs ve eclâfın ve hususa Arnavudluk taraflarından gelen erâzilin vilâyetlerine tard ve ib'adiarı ile tathir ve tenkîhi ve fi-maba'd taşradan temekkün niyyeti ile bilâ-müceib gelmek murad edenlerin men' ü zecleri aksây-ı âmâl ve müntehay-ı mâ-fî'l-bâl-i husrevânem olduğu malûmunuz oldukta evkat-ı âhire ve umûr-ı sâireye kıyas ile ba'de ezin bir dürlü igmaz ve te'ami ve bir güne tesamüh ve tüvaniye kat'a ruhsat ve cevaz göste:meyüp birbiriniz ile hüsn-i muvafakat ve mukaddema sâdır olan emr-i şerif-i âli-şânımın mazmûn-ı münifi üzere amel ve hareket ederek bundan sonra bila-emr-i şerif ev göçü ve bahane-i vâhiye ile gelmek murad edenler ve bi-tahsis Arnavud taifesini bila-tereddüd geriye izleri üzere vilâyetlerine iâde ve irca' ve lâkin erbâb-ı mesâlih için dahi evbâb-ı ma'delet-i şâhânem kûşade ve meftuh olmağa vilâyetli taraflarından memleket umuru için ve raiyyetden ve dirlik erbâbından dahi kendi maslahatı için işini rü'yet ve ba'dehu avdet etmek üzere gelenlerin ellerinde vilâyet kadısından arz ve ahâliden mahzar ve aklama kaydı muktazi senedât ve ziyabeyi arzları olduğu surette onların dahi cümhur ile gelmelerine ruhsat vermeyüp cümhur ile gelenler taraflarından ancak bir veya iki nefer âdem tevkil ve arz ve mahzar ile o makulelerin kezalet tüccar makulesinden Âsitaneye eonâs-ı zehâir ve eşya getürenlerin mürûrlarına ruhsat verilüp ve zehâir ve eşya nakleden tüccara her hâlde muavenet olunarak bu vechile sahih erbâb-ı mesâlih ile zehâir ve eşya nakleden tüccardan maada efrâd-ı âferide dahi bir fer-

din bilâ-emr-i şerif mürûrlarına cevaz göstermeyüp ve eğer bir takrib ile gelecek olurlar ise bu cânibde daima teccüs olmağa la-mehale şhz olunurlar Ol makuleler itaat-i emr-i âlf etmedikleri için müebbed küreğe vaz' olunacaklarını ve bil-cümle memur ü ma'berlere âdemler vaz' olunup mesdud olduğunu cümleye ilân ve işaat ve işbu emr-i şerifimi dahi düsturü'l-amel olmak üzere sicil ve mah-fuza kayd ü sebt ve mazmûn-ı celilü'l-kadrimi ale'd-devam herkesin samia'-i intibahlarına ilka ile infaz ve icrâsına ziyade ihtimam ve dikkat eyleyüp ve lâkin Âsitâne-i saadetime gelecek zehâirin bu hâlde bi-vechin minê'l-vücut ta'til ve ta'vikına bâis olmasına dahi kat'a rizay-ı hümâyunum olmamağa zehâir hususu için mukaddema bi'd-defaat sâdir olan evâmîr-i aliyem muceblerince gerek hinta ve şa'ir ve gerek peynir ve asel ve rügan-ı saade ve sâir ecnâs-ı zehâirin kesret ve vefret üzere sevk ve tesyirine ve getiren tüccar makulelerine istimalat vererek ve te'lif-i kulublarına ibtidâr ederek seyr ve sülûklerinde imdad ve iânet eyliyesüz Ber-minvâl-i meşruhu bu huteb-i ehem âhir umûra kıyas olunmayup ale'd-devam sırren ve alenen teccüs ve kal'a kapılarında mütasayyin âdemler vesatetile her bâr tafahhus olunmadadır eğer bu babda vülât ve hükâmndan birinin kusur ve tekâsülü ve celb ü nef' da'iyesile o misilloların mürûrlarına ruhsat verildiği haber alınmak lâzım gelür ise sonra irad olunacak a'zar ü ilel makbûl ve mu'teber olmayup bilâ-eman cezasi tertib olunacağı bi-reyb ü gûmandır. Bu babda ne merite ihtimam olunduğu mülâhaza ve tefekkür ve ne güne murad matlub idigün bir hoşça te'emmül ve tedebbür edüp ana göre terk-i rahat ü hâb ile cümlemez mezîd basiret ve intibah üzere hareket ve zinhar ve zinhar mîkdar-ı zerre hilâfından gaye-tü'l-gâye hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında fermân-ı âli-şân, sâdir olmuşdur. Buyuruldu. Fî evâhir-i rebî'ül-evvel sene 1153»¹⁷.

Bu suretle bir taraftan İstanbul'dan bir çok kimseler çıkarılmakla beraber, diğer taraftan şehre gelenlerin de miktarı hadd-i aşgarîye indirilmiş bulunuyordu; hattâ o kadar ki ticaret için her sene İstanbul'a gelip giden tüccarlar dahi, Silivri'de tevkif olunmuş, ancak yapılan hususî tahkikatı müteakıb bunların serbestce şehre girmelerine müsaade edilmişdi¹⁸.

I. Mahmud, İstanbul'un tahliyesine ve gelenlerin sıkı bir kontrol neticesi tahdîdi suretile, şehrin nüfusunu azaltmaya çalışırken; göç mes'elelerini esasından halledebilmek gayesiyle, taşranın ahvâlini ıslah işini dahi ele almak mecburiyetinde kalmıştı. Onun, İstanbul'a olan muhacereti bir takım emirlerle durdurmaya çalıştığı sırada, İstanbul'a vuku' bulan insan akınının sebepleri yâni göçler üzerinde dahi durarak, mes'elenin esas âmillerini ortadan kaldırmak istediği anlaşılıyor. Çünkü 1740 temmuzu başında (evâil-i rebî'ül-âhır 1153)

¹⁷ Mühimme Defteri, nr. 147, s. 152, Başvekâlet Arşivi.

¹⁸ Mühimme Defteri, nr. 147, s. 162, Başvekâlet Arşivi.

Rumeli ve Anadolu'nun sağ, orta ve sol kolları üzerinde bulunan vezirlere, sancak beylerine, kadınlara, nâiblere, mütesellim ve voyvodalara, kethüda yerleri ile yeniçeri serdariahâna, ziâmet ve timâr erbabına, cizyedarlara, avârız ve nuzûl gibi sâir mirî mukataat mütezellimlerine, havas ve evkaf zâbitânı ve mütevellilerine, câbilere ve ayân-ı vilâyete gönderilen bir hüküm suretine dikkat edilirse¹⁹, I. Mahmud'un Rumeli ve Anadolu'daki reâyanın sefaletine sebep olan hususları ele aldığı ve bunları ıslaha uğraştığı sarih olarak görülür. I. Mahmud'un bu mes'ele üzerinde senelerce durduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü, yine aynı meâlde ve aynı makamlara gönderilen Mayıs 1742 (evâhir-i rebî'ül-evvel 1155) tarihli diğer bir fermânda dahi onun, reâyânın sefaletten kurtulması için, devlet memurlarının halka ne şekilde muâmele edecekleri hakkında uzun tafsilât verdiğini görüyoruz. Bir çok şehiriye ve bilhassa İstanbul'a vuku bulan göçler ile yakinen alakası olduğunu tahmin ettiğimiz bu vesikânın sureti, elkab kısmını müteakıb aynen şöyledir:

«Memâlik-i mahrusamda sâkin ve mütemekkin olan fukara ve zu'afa ve bi'l-cümle ahâlî ve reâya fukarasının neşri âsâr u adâlet ve ifâza-i envâr ü re'fet ile cemi' mezâlim ü teaddiyat ve umum bida' ve muhaddesattan himayet ve sıyanetleri akdem-i kâffe-i umûrdan olmağa bundan akdem bilad ve emsarda müteşir olan mezâlim ve mefâsîdin izalesi ve tanzim-i umûr-ı memleket ve terfih-i ahvâl-i raiyyete vesile ve medar olmak iradesi ile eyalet ve elviye mutasarrıflarına imdâd-ı seferiye ve hazeriye tertib ve takdir olunduktan vülât-ı eyâlet aneak tâyin olunan seferiye ve hazeriyesine ve havasları mahsulatına kanaat ve dâirelerini auzla tesviye ve tanzime mübaderet edüp bu mukabelede mukaddema vülât taraflarından fukara üzerlerine tahmil olunan دور نامی ve kaftan-baha ve zahire ve na'l-baha ve ögr-i diyet ve sâir bahane ve illet ile bir akçe ve bir habbe alınmamak ve müsvedde ile mübaşir gönderilmemek ve bi-gayr-ı hakkın tecrim ve tagrim olunmamak üzere vülâtın ahvâlî rabita-i nizâma bend olunmak ve kuzat ve nüvvab dahi hademe-i şer'-i kavim olmaları ile anlar dahi حکم بين الناس بالعدل emr-i şerifine imtisâl ile hüceci şer'iyyeden ve verdikleri uruzdan ve sicillata sebt olunan kazayadan ve sâir umûr-ı mahkemeye dâir mevaddan har-ı kitabet nâmîle kanun üzere tâyin olunan şeyden ziyade bir nesne mütâlebe ve ehl-i ürfetaba'iyet ile reaya fukarasına bir dürlü remîde etmeyüp ve mukataat voyvodaları ve mirî havas ve evkaf zâbitleri ve mütevellileri ve câbilere ve zu'ama ve erbâb-ı timar makuleleri dahi ye'dlerine verilen berevat ve suret-i defter-i hâkanî ve evâmîr-i aliyede kılınanı ber-mücib-i kanun ve emr ü defter ahz edüp yazıcı-akçesi ve sarrafiye ve akçe-başı ve müft ve mütalebesi ve sâir

¹⁹ Mühimme Defteri, nr. 147, s. 163, Başvekâlet Arşivi.

vücûh-ı mezâlim re'aya ve ahali-yi memleketten bir akçe ve bir habbe alınmayup ve z'şar ve rüsumatı kanûn-ı defterden ziyade taleb etmeyüp ve kethüda-yerleri ve yeniçeri-serdarları dahi hârc-ı ma'kul nâmı ile ve sâir mezâlim ile bir ferdi ta'eiz etmeyüp ve âyan-ı vilâyet nâmına olanlar dahi evâmir-i aliyye ile vârid olan teklif tevzi'inde ta'dil ve tesviye mrasımına riayet ve herkesin tahammülüne göre ma'rifet-i şer' ile tevzi'e dikkat edüp tahammüllerinden ziyade bir ferde bir akçe ve kezalik bilâ-emr-i şerif tekâlif-i şakka nâmile bir nesne tahmil etmeyüp ve kuzat ve nüvvab makuleleri için tevzi' defterine ziyade bir şey tahrir olunmayup bu siyak üzere umûma memâlik-i mahrusa-i husrevanemâd: vâkı' bilâd ve emsarda mukim ve mutavattin olan ahali ve fukaranın min-küllil-vücûh mezâlim ve teaddiyattan masunû's-saha(?) olmaları bâbında bundan akdam hutut-ı inâyet menûtum ile mu'anven adalet nâme-i hümayunum ısdar ve taraf be-taraf neşr ü irsâl olunmuş idi Lâkin bu tenbihat-ı şahânemden yine iğmaz ve tegafül olunup vüzeray-ı izam ve mirimirân-ı kiram dairelerini tanzim ve techiz ve vech-i i'tidâli teclvüz etmeleri ile iradiarı masraflarına vefa' etmediğinden bayrakları kura' be-kura' gezip müsveddat ve ahar bahane ile bi-gayr-i hakkın tecrim ile tagrime mübaderet ve sâireleri dahi bu dalaletde evvelkinden ziyade diledikleri gibi cevr ü i'tisafa cesaret eyledikleri ve bu takrib ile taşra memleketlerde fukaray-ı raiyyet kasret-i mezâlim ve te'addiyattan nâşi umrân-ı memleketten ibaret olan ziraat ve hiraseti ve evtan-ı kadimelerini terk edüp her biri birer mahalde perakende ve perişan oldukları ve kuzurlarının dahi yerlerinde ve yurtlarında durup ve oturacak halleri kalmadığı yakinen ma'lûm-ı hümayunum olmağıla şeref-efzây-ı sudûr olan tenbihat-ı hümayunuma mugayir bu misillü memnu' ve merfu' olan tecavüz ve te'addiyatı def' ve herkes hayza-i hükümet ve dahil-i hudud ve ayaletinde olan kasabat ve kura'dan kalkup ahar mahallere perakende ve perişan olan reaya tâlifesini her nerede iseler me'vay-ı kadimelerine celb ve iskân ve yerlerinde ve yurtlarında emn-i bâl ve ferag-ı hâl ile takrir ve iytan ettirilmek ve vulât ve hükkâm dahi dâirelerini hadd-i i'tidâl üzere tesviye ve tanzim etmek fermânım olup ve bundan sonra yine bir ferd tâyin ve tahsis olunan ayidattan ziyade nesne talebinde olduğu ve fukara üzerine fermân-ı hümayunum ile nâzil olan teklifattan fazla bir kimesne kendisi için bir akçe ve bir habba aldığı ve bilâ-emr-i şerif sâlyane tevzi'i ve müsvedde ile ve bahane-i ahar ile fukaray-ı raiyyet tecrim ve tagrim olunduğu ve bu menhiyyat ve merfu'ata cesaret edenleri hükkâm ve zâbitan ma'nû'ü zecr ve ism-i resimleri ile keyfiyetlerini der-i saadetime arz eylemediği masmu'-ı hümayunum olur ise vüzeray-ı izamdan iseler azl ve tenkil ve mirimirandan iseler mirimiranlıkları ref' ve kendüleri tagrib ve tezlil ve kuzat makulelerinden iseler ceride-i kazadan isimleri hâk ve kila'-ı muayyenede habs ve tescin ve mütesellimler ve voyvodalar ve mukataat ve evkaf zâbitanı ve mütevellileri ve câbilere ve zu'ama ve erbâb-ı timar ve sâir zâbitan zümresinden ve âyan-ı vilâyet gürubünden iseler bilâ-terededüt eşedd-i ukubat ile cezaları tertib olunacağı ve bu tehdidatın fika' ile iktifa olunmayup irtikâb-ı zulm ü teaddi edenlerin ibret-i li'l-gayrin malları dahi miriden girift olunacağı ve cümlelerin ma'lûmu olmak için mahsus işbu emr-i şerifim ısdar ve hassa silahşorlarından kıdvetül-emâcîd ve'l-âyan Abbas زيد محمد ile irsâl olunmuştur İmdi vusûlünde mazmûn-ı münifi

ilân ve işaat ve bir suretin sicillata kayd ü sebt ve diâma mazmûn-ı münifi ile amel ve hareket eylemeniz bâbında fermân-ı âli-şânım sâdir olmuştur Fi evâbir-i şehr-i rebî'ül-evvel sene 1155 (1742), Be-makam-ı Kostantiniyye»²⁰.

Burada derhâl şunu da kaydedelim ki, I. Mahmud'un almış olduğu bu nevi tedbirler dahi, tam müsbet bir netice vermemiş ve İstanbul hakiki sükûna kavuşmamıştır. Çünkü bir kaç senedir İran ile yeniden gerginleşen siyasi hava sonunda, yâni 1743 senesi başında, Nadir Şah'ın Bağdad'ı muhasara ve tazyik ettiği haberinin İstanbul'da yayılması, şehrin tekrar karışmasına kâfi gelmiş, etrafı büyük bir heyecan kaplamış ve bilhassa askeri zümre arasında telaş baş göstermişti. Diğer taraftan esnaf, yine bu durumdan faydalanarak, bâzi işsiz kimseler ile birlikte fitne ve fesada teşebbüs etmiş, Sarachane-başında ve sâir mahallerde, halkı tahrik edici bir takım yazıların sokaklara bırakıldığı görülmüştü.²¹ Bu durum karşısında, ikinci bir Patrona ihtilâlinin zuhurundan şiddetle endişe eden devrin padişahı I. Mahmud ise, biraz daha sıkı tedbirlere baş vurmak zorunda kalmış ve bu def'a yeniçeri ağası Hasan Paşa'yı davet ile İstanbul'un her tarafını teftiş etmesini, şüpheli gördüğü şahısları derhâl öldürmesini söylemişti. Bundan maada kahvehane ve berber dükkânı nev'inden bir kısım iş yerlerinde toplantılar kat'iyetle men' olunduğu gibi, Boğaz-ıçinde, sâir mesire yerlerinde oturanların dahi, bostancı-başının müsaadesi bulunmadan şehre gelib gitmeleri yasak edilmişti. Hülâsa İstanbul'a giriş ve çıkış — şehrin banliyösünde ikamet edenler için de kontrola tâbi tutulmak suretile — mutlak bir mürakabe altında bulunuyordu. Fakat bu ahvalin, Nâdir Şah ile yapılan anlaşmayı müteakib, zamanla yavaş yavaş gevşediğini ve İstanbul'a yeniden, yer yer muhaceretler vuku' bulduğunu görüyoruz. Çünkü I. Mahmud, Rumeli'nin orta kolu nihayetine kadar olan vezirlere, kadılara, Edirne bostancı-başısı ile müteselim ve voyvodalara, kethüda-yerleri ve yeniçeri-serdarlarına hitaben gönderilmiş, evâsıt-ı şevval 1160 (ekim 1747) tarihli bir fermânda da şöyle demektedir:

«Makarr-ı hilâfet-i aliyyem olan mahmiyye-i İstanbul'da fi'l-asl sâkin olanların emr-i taayyüşlerinde rahat ve refahiyetleri İstanbul şehrinin mezâhime-i nasdan himayet ve sıyanete menûm ve taşra vilâyetlerin ma'mur ve abadan olmasi

²⁰ Edremid şer'i sicillat ahkâm defteri, nr. 57, s. 13, Topkapı Arşivi.

²¹ Sami-Şakir-Subhi, ağıt eser, vrk. 21E.

dahi evâmir-i aliyem ile vâride olan tekâlifatın edasında herkesin suhulet ve vüs'at üzere olmasına merbut idüğü eümlenin ma'lûmu olup, binaenaleyh taşradan ev göçü gelmesinin mukaddema men'-i küllî ile men' olmasını hem İstanbul'da olanların vüs'at-i bâllerine ve taşra vilâyetlerinde bulunan ahali ve re'ayanın hallerine bâis ve bâdi olduğu ecilden husus-ı mezkûrun msn'i için etraf u eknafa bu âna-dek defaat ve kerrat ile evâmir-i şerifem ısdar ve irsâl ve vulât ve hükâmıdan bu babda ıgmaz ve te'ami üzere olanlar nev be-nev te'dib ve gûsmâl olunmakta terk ü imhâl ve ihmâl olunmuş iken bu yakınlarda taşradan bilâ-fermân ev göçü ile gelen bâzi kimesneler ahz olunmaları ile istintak olundukta kimisi vâliy-i vilâyetin ve kimisi kuzat ve nüvvabın ve âyan ve mürabahacı güruhlarının mezâlîm ve teaddiyatlarına takat getiremedüğümüzden memleketimizi terk edüp gelmişizdür deyü takrir etmeler ile bu misillîlar bi'l-cümle buldurulup vatan-ı aslıyelerine egerci irca' ve irsâl olunmuştur. Ancak fi-maba'd taşra vilâyetlerinden bilâ-fermân ev göçü ile bir ahed (?) ve bilâ-maslahat bir ferd İstanbul'a gelmemek ve gelür ise mahallat imamları mahallelerinde her bâr teftiş ederek zâbitine haber verüp ahz ettirmek ve tutulan kimesne hîn-i istintakta eger vâli ve kuzat ve âyan ve mürabahacı zulümlerinden şikâyet eder ise şikâyet ettiği madde sirren ve hufyeten istiknah ve istiksa' olunup sahih olduğu surette vülâttan iseler eşedd-i ukab ile tenkil ve te'dib ve kuzatdan iseler azl ve cerîde-i kazadan ismi hâkk olunmağla iktifa olunmayup kıl'a-ı ba'de'ye müebbed habs ve kal'a-bend ile tagrib olunacakları ve âyan ve mürabahacı güruhundan iseler bilâ-aman katl ve mal ve emlakleri mîrden zabt ve sair müeib-i ibret kılınacakları ve eger şikâyet eden şahıs ba'de'd-tafahhus kavlinde kâzib olur ise bilâ-aman siyaset ve eşedd-i ceza ile anların dahi katl olunacağı hassaten kariha-i sabiha-i mülûkânemde tashih ve takrir olumak hesabı ile ba'de'l-yevm bi'l-cümle memâlik-i Anadolu ve diyâr-ı Rumeli'nde olan mahallerde her kes bu vehile amel ve hareket ve zerre kadar hilâfından gayetü'l-gaye tahâşi ve mücânebet eylemeleri bâbında müceddeden fermân-ı hü-mâyun-ı celâlet-makrunum şeref bahşay-ı sudür olmağın Anadolu ve Rumeli'nin üçer kollarına başka başka evâmir-i şerifem ile keyfiyet tenbih ve te'kid olunmağla siz ki müşar ve sair mümaileyhümasız size dahi işbu fermân-ı âli-şânım ısdar ve sadrâzam ağalarından kıdvetü'l-emâsil ve'l-akran İbrahim زيد قدره ile irsâl olunmuştur İmdi vusûlünde emr-i şerifimin birer suretlerin her birileriniz mahkemelerinizde olan sicillata kayd ü sebt ve mazmûn-ı münîfi *ما شاء الله تعالى* düsturrü'l-amel tutulmasına mübaderet ve mücibi ile diâma amel ve hareket ve her biriniz taht-ı hükümet ve kazalarınızda olan mahallere havâle gûş-ı basiret ederek bundan sonra bir ferdin bilâ-fermân ev göçü ile ve bilâ-maslahat der-i saadetime gelmesine rûhsat ve cevazdan be-gayet müba'adet edüp eger ba'de-ezin bu nizamın hilâfında hareket eder olur ise sairleriniz da'vacı olarak men' ü zecre ihtimam ve memnu' ve mütezecir olmazlar ise haklarından gelinmek üzere keyfiyeti derhal bu tarafa arz ve i'lâm ve serimû hilâfından her biriniz gayetü'l-gaye ittika'-i tam eylemeniz bâbında fermân-âli-şânım sâdir olmuştur Buyurdum ki vusûl bulduktu bu babda sâdir olan fermân-ı vâcibü'l-ittiba' ve lâzımü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı itaat makrunu ile âmil olup hilâfından gayetü'l-gaye ittika' ve ihtiraz eylesiz Şöyle bilersiz âlamet-i şerife i'timad kulasız. Evâsıt-ı şehri şavval sene 1160²².

2 Mayıs 1748 (6 receb 1161) tarihinde, İstanbul'da yeni bir isyana teşebbüs keyfiyeti ise, Sultan I. Mahmud'ı inzibati tedbirler almakta, tekrar faaliyete geçirmişti. Mezkûr tarihte, Bedesten civarında, Bitpazı denilen çarşıda, Kürd tâifesinden ve vaktile memleketlerinde eşkıyalık yapmaktan suçlu olup, firaren İstanbul'a gelmiş bir kaç kişinin, dükkânlara hücum ettiği ve Çarşığı kapatmak istedikleri görüldü. Bunlara İstanbul'da bulunan bir kısım işsiz, başı boş insanlar da katıldığından, kısa zamanda mevcudları çoğaldı. Zorbalar, tenkil gayesi ile derhâl üzerlerine gelen yeniçeri ağası ve Sultan-Bayezid, Parmak-kapı, Mercan kulluklarının, çorbacı ve zâbitleri idaresinde bulunan kuvvetlere, kendilerine mukavemet gösteren Çarşı halkına, şiddetle mukabelede bulundular. Keyfiyetten haberdar edilen sadrâzam Abdullah Paşa dahi, kapısı halkı ile vak'a mahalline gitmek mecburiyetinde kaldı. Hâsılı, zamanında duyulan bu hâdise, alınan ciddi tedbirler sayesinde, fazla inkişaf göstermeden ve bir kaç kişinin ölümü, bir çoklarının yakalanması ile neticelendi. Fakat I. Mahmud, bununla iktifa etmiyerek, Anadolu ve Rumeli tarafından İstanbul'a gelmiş işsiz ve âilesi burada bulunmayan insanları, daha ziyade kürdleri tekrar memleketlerine sürdürmeye başladı. Bundan maada, çarşıda ve pazarda arkalarında küfe ile yiyecek satan Niğde'li keferesinin sokaklarda izdihama ve gemilerden kavga ile aldıkları malları, yüksek fiat ile satmalarından, şehirde hayat bahalılığına sebep olmaları dolayısı ile hepsini memleketlerine gönderdi; aynı zamanda da ister yalnız, ister âlece İstanbul'a göç etmek isteyenlere asla müsaade olunmamasını emir buyurdu. Diğer taraftan bu hususta gevşek hareket edecekleri şiedetle cezalandıracağını bildirdi²³.

Padişahın bu münasebetle Edirne kadısı ve bostancı-başısına, Karıştıran ustası ile serdarlarına ve âyan-ı vilâyete, iş-erlerine hitaben göndermiş olduğu bir hüküm suretini, bu nevi'den emirlere örnek olmak üzere, kaydetmeyi fâideli bulduk. Bahis mevzuu fermân, elkap kısmını müteakib, aynen şöyledir:

«... ma'lûm ola ki bundan akdem bir kaç sene mütaakiben vâki' olan seferler takribi ile kesret-i tekâlif bahanesi ile gerek Anadolu'dan ve gerek Rumeli cânibinden erâzil ve ırgad makulesi kesret üzere Âsitane-i saadetime gelüp ziham sebebi ile emr-i taayyüde kendülere zaruret târi olmak hesabı ile ibadullahın

²² Edirne şer'i sicillat ahkâm defteri, nr. 140, vrk. 67/b, Topkapı Arşivi

²³ İzzî Süleyman, *Tarih*, İstanbul 1199, vrk. 163/170.

emvâl ve eşyalarına tama'en işbu mâh-ı recsbü'l-ferdin altıncı günü içlerinden bir kaç nefer erâzil ve eşkiya alenen Çarşı'da oturan İbadullahın eşyalarına taarruz ile hücum eylediklerinde eğercih cümlesi belâsın bulup lâkin bunların böyle yerlerini ve kârlarını bırakıp Âsitane-i saadetime gelmeleri hem zehâirin izzetine ve hem taşra memleketlerin harabına bâis olduğuna binaen ol makuleler teftiş ve tafahhus ve bu taraf ile maslahatı olmayup bîhuda maks ü ikamet üzere olanlar geri vilâyetlerine îfade olunarak tathir-i memlekete şüru' ve mübâşeret olunmağa siz ki mevzana ve hoscancı-başı ve zâbit mümaileyhimsiz mukaddema bu husus için mufassal ve meşruh sâdir olan evâmîr-i aliyyem müceblerince fi-maba'd vilâyetli tarafından memleket umûru için ve raiyyetden ve dirlik erbâbından kendü maslahatları için ma'mulün-bih sened ile gelenlerden maada ev göçü ve bilâ-maslahat gelmek murad edenleri ve bâ-husus işi ve gücü olmayan Arnavud tâifesini geri vilâyetlerine irca' ve bu tenbih-i hümâyunumu mukaddema olanlara kıyas eylemeyecek ve icrası matlûb-ı hümâyunum olduğunu bilerek fermân-ı hümâyunumun icrasına ibtidar eylemeniz fermânım olmağın hassaten işbu emr-i şerifim ısdar ile irsâl olunmuştur Ol makule eşhas ve erâzilin Âsitane-i saadetime gelmekten men'i hem taşraların i'marına sebeb ve hem kesret-i ziham sebebile Âsitane-i saadetim ahâlisinin zaruret ve muzayakadan sıyanetlerine illet olmağa imdi vusûlünde işbu emr-i şerifimi düsturü'l-amel olmak üzere sicillata sebt ü kayd ile mazmûn-ı münîffini cümleyle i'lân ve îsaat ve fi-maba'd sahih erbâb-ı maslahat ile tüccardan maada işi olmaksızın bilâ-emr-i şerif ol makule mehdül'l-ahvâl eşhas ve erâzilden bir ferd bir takrib ile Âsitane-i saadetime gelecek olursa bu tarafta dâima teccâsüden hâli olmamağa lâ-muhale ahz ve müebbed küreğe vaz' olunacağını ve bi'l-cümle memerr ü ma'berler mesdûd olduğunu ifham ve iş'ara mübâderet eyledikten sonra cümleliz bi'l-ittifak fermân-ı hümâyunumun infaz ve icrasına dikkat ve bu taraftan ceste ceste ahz ve vilâyetlerine nefy ü iclâ olunan eşhası ol tarafta kat'a eğlendirmeyüp bilâ-tavakkuf vilâyetlerine irsâllerine müsaraat ve geri gelmek murad edenleri ahz ü habs ve l'dama mübâderet ve Âsitane-i saadetime conâs-ı zehâir getirenlerden ve tüccar makulesinden ve sahih erbâb-ı mesalihden maada ev göçü ve âher vechile bilâ-maslahat ve bilâ-emr-i şerif Âsitane-i saadetime birden ve ikiden veyahud dahi ziyade gelenleri alâ-eyy-i hâlin gerüye îfade ve irca' ve maslahatlılar dahi yedlerinde sened var ise bir nefer vilâyet dâ'vası olur ise iki neferden ziyadeyi salıvermeyüp eğer mahfi yerlerden geçdiklerini haber alırsanız akablerinden adamlar gönderip ahz ve itaat-i emr-i âlî eyledikleri için muhkem habs ve bu tarafa i'lâm ederek bu hususun aled'd- devam temşiyet ve nizâmına sarf-ı kudret eyliyesiz Şöyle ki mazmûn-ı emr-i şerifimi icra kaydında olmayup bu vesile ile bir ferdden bir akçe ve bir habbe alındığı mesmu' olur ise siz ki mevzana ve kuzat ve nüvvab mümaileyhimsiz bilâ-tereddüd ceride-i kazadan isimleriniz hâkk ve bilâd-ı baldeye tagrib ve nefî olunacağını ve siz ki zâbitan ve sair mümaileyhimsiz dahi kendünüz akçe almak değül aherin aldığına rıza verdiğiniz emr-i şerifimin icrasında edna kusurunuz haber alınur ise birinizin özür ve illteî makbûl olmayup bilâ-imbâl ceza ile haklarınızdan gelinceğini ve sadâkat ile hizmet edenler hâllerine göre mükrem ve mültefet olacakların ve bu hatb-i azîm bir türlü icrâ-yi umûra kıyas olunmayup dâima sırrın ve alenen teftiş ve tafahhus olunacağını cümleliz yakinen muhakkak

ve mukarrer bilüp ana göre her biriniz bu emirda kemâl-i basiret ve intibah üzere hareket ve zinhar ve zinhar hilâfından bağayet tahâşi ve mücânebet eyleminiz bâbında fermân-ı âlî-gânum sâdir olmuştur Buyurdum ki vusûl buldukta ve bu bâbda vech-i meşruh üzere şeref-yafte-i sudûr olan fermân-ı vâci-bû'l-ittiba' ve lâzımü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı itaat makrunu ile âmîl olasız Şöyle bilemez âlâmet-i şerife i'timad kılasız Tahriren evâil-i receb sene 1161. Be-makam-ı Kostantiniyye²⁴.

Görülüyorki İstanbul'a taşradan gelenlerin önüne tam mâna-siyle geçilemediği gibi, bunların şehirde yarattıkları huzursuzluk da eski şekli ile devam etmektedir. Yirmi beş seneye yakın hükümdarlık eden I. Mahmud, bu mes'ele üzerinde, her ne kadar saltanatı müddetince, ciddiyetle durmuş ise de, yine kat'i bir neticeye varamamıştır. Çünkü bir taraftan Anadolu ve Rumeli'deki seferler, diğer taraftan zuhur eden celâli eşkiyası ve levend tâifesi dolayısıyla, bundan bir asır öncesinden dahi, reâyânın zaman zaman mâruz kaldığı türlü maddî ve manevî tazyikler sonunda, emniyet ve âsâyişin daha kuvvetli bulunduğu büyük şehirlere, bilhassa bir kısım mâlî mükellefiyetlerden muaf olan İstanbul'a, taşrada yaşayanların akını artmış bulunuyordu. Bu hâl ise, XVIII. asrın başında tamamen şiddet kesbetmiş olduğundan, III. Ahmed ve bunu tâkiben yeğeni I. Mahmud, bizzat İstanbul'un sâkinleri, bu şehirde yaşayan insanların menşei, kimlerin iskân edilip, kimlerin çıkarılacağı, hangi evsâfi ve ne gibi şartları hâiz olanların şehre girebilecekleri hakkında, yukarıda gördüğümüz vechile, müteaddit fermânlar ısdâr etmiş bulunuyorlardı. Bilhassa, Sultan I. Mahmud, yalnız şehrin sükûn ve âsâyişini temin gayesi ile böyle cezrî hareket etmiş olmayıp, aynı zamanda İstanbul sâkinlerinin her türlü ihtiyaçlarını kolayca tedarik ve sıkıntıya düşmelerini hususunu da göz önünde tutuyordu diyebiliriz. Bunlardan maada taşra halkının İstanbul'a dolmasının iktisâdî, zirai ve mâlî bakımlardan devlet gelirine, hazineye yaptığı zararlar da nazar-ı itibâra alındığı için, I. Mahmud, göçlere sebep olan hâdiseler üzerinde ehemmiyetle durmuştu. Göçleri bâzen verdiği emirlerle, her ne şekilde olursa olsun menetmeye çalışan bu padişah, bâzen de, hakikî âmilleri, yâni reâyaya yapılan zulümleri bertaraf etmek suretiyle İstanbul'a olan muhacereti önlemek istemiştir. Fakat

²⁴ E. İrne şer'i sicillat ahkâm defteri, nr. 140, vrk., 84/b vd., Topkapı Arşivi.

bütün bu çalışmalara rağmen, muhakkak olan bir şey var ise, o da İstanbul'a vuku' bulan bu nevi göç işinin, XVIII. asrın ilk yarısı sonunda dahi esaslı şekilde halledilememiş olmasıdır. Yukarıda dercettiğimiz 1161 (1748) tarihli vesikaya dikkat edilecek olursa, muhtelif vilâyetlere gönderilen bu hüküm de yine:

a — Hakikaten iş sahibi olanlarla, tüccardan maada kimselerin İstanbul'a gönderilmemesi;

b — Şayet ahvâli meçhûl, ve erâzilden kimseler İstanbul'a gelecek olursa, bu gibilerin derhâl yakalanarak müebbed küreğe mahkûm edilecekleri; diğer taraftan müsaadesiz, her hangi bir iş için veya ev göçüyle gelenlerin de şehre sokulmayacağı;

c — İstanbul'dan çıkarılan ve esas vilâyetlerine gönderilen bu nevi insanların, hemen kendi kasaba ve köylerine yollanması gibi, daha bir çok hususâtın dahi bildirildiği görülüyor.

Bu keyfiyetin, XVIII. asrın ikinci yarısı boyunca da devam ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Sultan III. Mustafa, evâsıt-ı şevvâl 1176 (1763 nisanı sonu) tarihli bir hükümde, İstanbul'da başı-boş gezenler ile işsiz dolmuş insanların, bilhassa Kürd tâifesinin yakalanarak memleketlerine iâdesini emretmektedir. Padişah, bu gibi kimselerin, İstanbul gümrük-emini marifetiyle kısım kısım ve kayıklar ile Kocaeli sancağında İzmîd'e sevkolunacaklarını; İzmîd'e vardıklarında, asla burada yerleşmelerine müsaade edilmeyerek, derhâl herkesin kendi vilâyetleri tarafına gönderilmesini, gitmeyen olursa bu gibilerin hapsedilmelerini bildirmekte ve şâyet bunların haricinde, yine yeni gelenler olur da, İstanbul'a geçmek isterler ise, onların dahi asla bırakılmamalarını sıkı sıkı tenbih etmektedir. Mezkûr hususun Kocaeli sancağı dahilindeki bi'l-umûm kadı ve sâir iş-erlerine bildirilmesini isteyen padişah, emrine riâyet etmeyenlerin, yalnız azledilmekle kalmayıp, derhâl haklarından gelineceğini de yazıyordu²⁵. Diğer taraftan, meşhur vak'anüvislerimizden Cevdet Paşa da, hicri 1206 (1791/92) senesi vak'aları meyanında, bu hususa dâir ehemmiyetle şunları kaydetmektedir:

Seferlerin biri-birini tâkibi dolayısıyla, taşralar eskiden olduğu gibi haydut ve eşkiyalardan zarar gördüler. İstanbul'da dahi zahirenin azlığından halk muztarib oldu; seferin başlarında buğdayın her İstanbulî kilesi seksen pâra iken, sonraları üç kuruşa

narh verildiği hâlde yine lunamadı. Nihayet İstanbul'a getirilip İstanbul'da istediği kimseye arzu ettiği fiat ile satmış diye Anadolu ve Rumeli'nin her tarafına ilân edildi. Bu suretle İstanbul ahalisi de harbden hissedar olmuştu. Diğer taraftan yine sefer gâileleri dolayısıyla İstanbul'un zâbita işlerine ve gelenlerin ahvâline dikkat edilemediğinden, çeşidli dolandırıcılar, tahrikçiler ve müfsidler ortaya çıkmış, İstanbul'da her gün bir nev'i hasar ve mazarattan geri kalmamışlardı... Meselâ 1206 senesi reb'ü'l-âhirinin yirminci cuma günü (17 aralık 1791), Sultan III. Selim, selâmlık için Ayasofya camii'ne gidip, padişahlara mahsus mahfilde namaz kılmakta iken, cemaât arasından mağribli meçhûl bir şahsın, bazı şeyler söyledikten sonra, cebinden bir demir misket güllesi çıkarıp padişahın bulunduğu tarafa doğru attığı görülmüştü.

İstanbul'da öteden beri, üç senede bir kerre şehrin her tarafı kontrol edilirdi ve bu müddet zarfında gelen eşhâs memleketlerine geri gönderildiği gibi, çocukları ve âileri ile birlikte evlerini nakledenlerin men'i için de, İstanbul yolu üzerindeki kadılara, ve zâbitlere emirler yollanırdı. Bunun sebebi ise, İstanbul'un nüfusunu azaltmak, şehirde refah ve âsâyişi sağlamaktı. Fakal bir müddetten beri bu âdet metrûk bir hâle geldiğinden, İstanbul'da nüfus kesâfeti artmış ve bu cihetle türlü fesadlar da ortaya çıkmıştı. Maamafih bu usûl tekrar mer'iyete girmiş olduğundan, mezkûr sene zarfında yeniden İstanbul'a ev göçünün memnu bulunduğu hakkında etrafta mücedded emirler gönderildi. Diğer taraftan tâyin olunan memurlar vasıtasıyla şehir içindeki ev, dükkân, bekâr odaları yoklanarak san'at ve iş-güç sahipleri kefâlet ile deftere geçirilmiş, kefil olmayanlar ile lüzumundan fazla bulunan hammal, kayıkçı ve çıraklar, kefilleri olsa dahi, zâid görüldüklerinden, İstanbul'dan çıkarılmışlardı. Bunlardan maada, Şeyhülislâm Efendi, İstanbul'un içinde ve dışında ne kadar medrese ve tekke varsa buralara adamlar gönderip hepsini biri-birine kefil olarak kaydetmiş, ahvâli meçhûl olanları ilmiyeden de olsa yine tard eylemişti. Nihâyet asrın sonunda, İstanbul'un eskiden olduğu gibi üç senede bir değil, fakat her altı ayda bir kerre teftişine, nizama sokulmasına karar verilmiş bulunuyordu²⁶.

²⁵ Ahmed Refik, *Hicri on ikinci asırda İstanbul hayatı*, s. 199.

²⁶ Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul, Âmire, V, s. 108/105.

Hulâsa yukarıda neşrettiğimiz vesikalara müsteniden denebilir ki İstanbul şehri, muhtelif sebepler dolayısıyla, eskiden beri karışık bir sekeneyi hududları dahilinde barındırmıştır. Diğer taraftan, zamanına nazaran kalabalık ve mütenevvi bir nüfus topluluğunu, şehir hududları içinde iskân, iâşe ve idâre etmenin bilhassa XVIII. asır devaminca mühim bir mes'ele hâline geldiğini görüyoruz. İşte bu sebeple her devrin padişahı ve devlet ricâli, imkân nisbetinde, İstanbul'a az adam sokup fırsat buldukça yeni gelen bir kısım ahaliyi şehirden uzaklaştırmak prensibini esas olarak kabul etmişlerdir diyebiliriz; hatta bu işin, asrın sonlarına doğru, her altı ayda bir def'a yapılmak suretiyle, programlı bir hâle sokulmak istenildiği görülüyor. Ancak mevzuumuz, XVIII. asrın birinci yarısında, İstanbul nüfusu ile alakalı bir kısım vesikaları neşretmek ve İstanbul'a vâki göçleri tedkikden ibâret bulunduğu için, müteakib asırlara âit araştırma ve tafsilât üzerinde durulmamıştır. Maamafih burada şunuda kaydetmek yerinde olur ki, XVIII. asır gibi, müteakib asırlar için de, bu mevzu' daha etraflı bir şekilde tedkike şâyandır.